

Arkeologisk kulturvärdesanalys

Del av Österby 1:229, Othem socken

Rapport Arendus 2023:7

Dan Carlsson

Omslagsbild: Bebyggelsen och inägorna till gården File, sedd i kartan 1695-96.

Innehåll

1. Inledning, sammanfattning och metod	4
Inledning	5
Sammanfattning	5
Målsättning	8
Genomförande och metod	8
2. Utredningsområdet	9
Topografi och naturlandskap	10
Fornlämningsmiljön	11
Forsknings- och utredningshistorik	13
3. Nuläge	17
Planbestämmelser	18
Registrerade lämningar enligt KML	18
4. Områdets kulturmiljöpotential	22
Historiska kartor och gårdarnas tidsdjup	23
Lantmäteriakter som källa	23
1600-talets File – en utgångspunkt för landskapsanalysen	24
File vid storskiftet 1777	27
1800-talets landskapspåverkan	29
Människorna på gården	30
Kalkpatronernas tid	33
1900-talets historia och Cementa	36
Historien om File gård – en sammanfattning	37
5. Kulturhistoriska värdemiljöer	39
Att värdera en miljö	40
Kulturhistoriska värdemiljöer inom UO	40
Område 1. File gårdsmiljö	42
Område 2. Kalkindustrimiljön	44
6. Referenser och administrativa uppgifter	46
Referenser	47
Administrativa uppgifter	47
8. Bilaga	
Bilaga 1. Karta med samtliga fornlämningar inom planområdet med beskrivning	49

1.

Inledning,
sammanfattning
och metod

Inledning

Arendus AB har under januari–februari 2023 utfört en kulturvärdesanalys på uppdrag av Heidelberg Materials Cementa Sverige AB. Denna utredning kommer att ingå som ett underlag inför ansökan om tillstånd till täktverksamhet inom fastigheten Österby 1:299, Othem socken, Gotland.

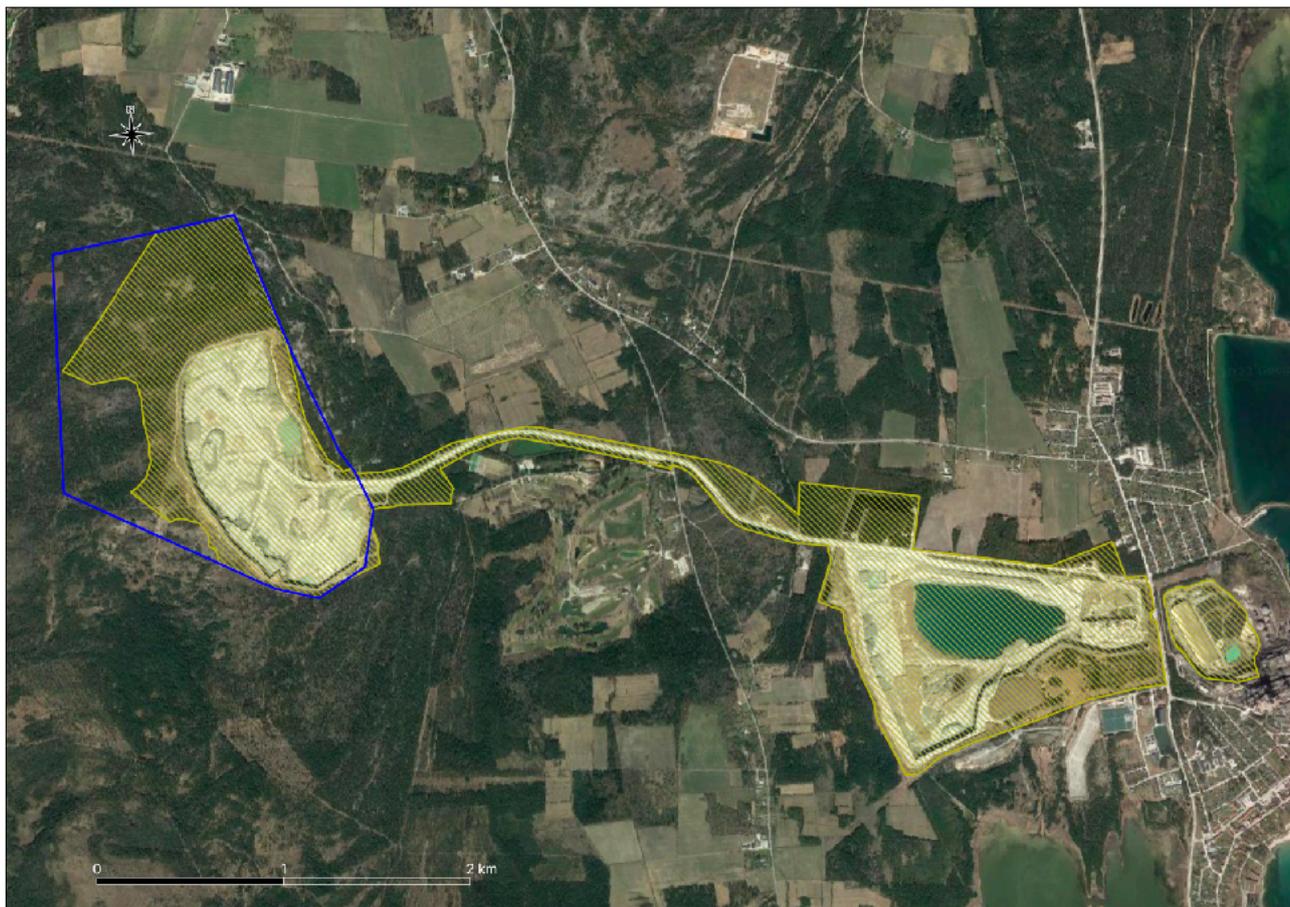
Det har under de senaste åren genomförts flera kulturvärdesutredningar avseende fastigheten Österby 1:299. Målet med den nu aktuella kulturvärdesanalysen är att beskriva samtliga fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar som har identifierats inom utredningsområdet vid File hajdar-täkten, se Figur 1 nedan. Kulturvärdesanalysen syftar också till att beskriva de kulturhistoriska miljöer som

bör beaktas inom ramen för den fortsatta täktverksamheten.

Huvudansvarig för utredningen har varit docent Dan Carlsson, kulturgeograf, med mångårig erfarenhet av det gotländska landskapet. Arbetet med att skapa en bilaga avseende berörda fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar har utförts av arkeolog MA Alice Rosa Brusin. Samtliga bilder är tagna av Dan Carlsson, om inget annat anges.

Sammanfattning

Analysen har berört det aktuella utredningsområdet enligt kartan, figur 1. Det handlar om en yta av ca 237 ha som berör markerna till den historiska gården File i Othem socken. Det aktuella området utgörs helt av skogs- och hållmarker med inslag av våtar och mindre

Figur 1. Utredningsområdet markerat med blå linje och verksamhetsområdet med gul skraffering.

våtmarksområden och har så långt man kan följa det i kartor och andra källor utgjort utmark till gården File.

Någon bebyggelse har aldrig funnits inom området, inte heller finns det några spår av äldre odling. Området korsas av ett flertal, mer eller mindre tydliga eller i bruk varande, äldre vägar, där några av dem uppenbarligen har ett förhistoriskt ursprung, speglat bland annat i förekomsten av förhistoriska gravar längs dem.

De mest omfattande spåren inom området har med äldre stenbrott att göra. Spritt över hela området finns tydliga brottkanter, ibland endast någon decimeter djupa, inom andra ställen upp mot en meter djupa. Till detta kan fogas förekomsten av ett flertal provgrovar i berggrunden, idag synliga som djupa hål i marken, några meter breda och flera meter djupa. Ruiner av tre kalkugnar (dock utanför utredningsområdet) kompletterar bilden.

Vare sig i kommunens eller Länsstyrelsens underlag har någon del av det aktuella utredningsområde utpekats som kulturhistorisk värdefull miljö. De fornlämningar (lagskyddade lämningar) som finns inom utredningsområdet återfinns enbart inom den norra delen, norr om nuvarande brytområde.

Övriga lämningar utgörs till största delen av spår av äldre stenbrytning, gränsstenar från sent 1800-tal, ett antal hålvägar och ett offerkast. De är genomgående bedömda som övrig kulturhistorisk lämning.

Det finns därtill, utöver dessa lämningar, tre förhistoriska gravar inom utredningsområdet, varav en är belägen längs en äldre väg i nordvästra delen av utredningsområdet och två i det nordöstra hörnet av utredningsområdet. Dessa senare lämningar är bedömda som fornlämningar och omfattas av skydd enligt kulturmiljölagen. Till kategorin fornlämningar hör även ett antal äldre vägar, i fornminnesregistret benämnda som hålvägar.

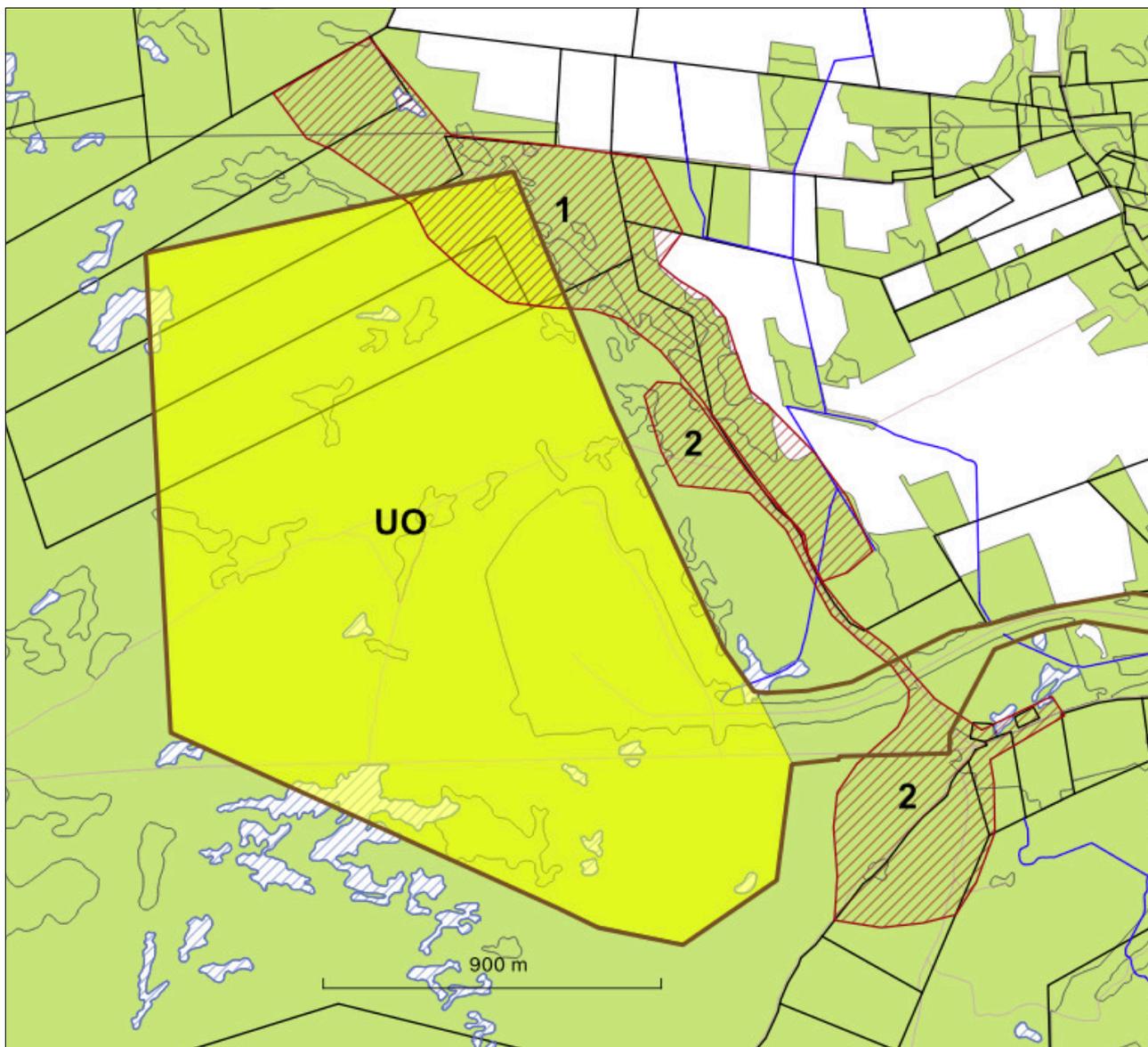
En av hålvägarna som är upptagen som fornlämning (L2021:4271), bedömd som sådan mot bakgrund av ålder och att den vid inventeringstillfället bedömdes som varaktigt övergiven, är till del idag använd för biltrafik. Det kan noteras att under de senaste åren har flera av vägarna i området åter kommit att nyttjas för fordonstrafik. Frågan om dessa vägar som åter brukas fortsättningsvis skall tolkas som fornlämning eller om bedömningen skall ändras till övrig kulturhistorisk lämning, eller om den norra delen helt skall tas bort som lämning i fornminnesregistret, bör klarläggas av Länsstyrelsen.

Bedömningen av förekomsten av kulturhistoriskt värdefulla miljöer inom utredningsområdet, eller i dess omedelbara närhet, bygger på en sammanläggning av bevarandevärda fornlämningar och den kulturhistoriska bilden av av File gård, byggd på en detaljerad analys av äldre kartor. Det handlar om två kulturhistoriska miljöer som bedömts vara skyddsvärda och som så långt möjligt bör undantas från exploatering.

Kartan, figur 2 på följande sida, visar belägenheten av dessa två områden inom eller i direkt anslutning till utredningsområdet.

Den ena beaktansvärda kulturmiljön handlar om närmiljön till File gårds gamla gårdsplats, tangerande utredningsområdets nordöstra del (område 1, figur 2) och den andra utgörs av en välbevarad kalkbruksmiljö strax utanför utredningsområdets sydöstra hörn (område 2, figur 2).

File gårds närmiljö. Området utgör File gårds historiska gårdsplats med tillhörande lämningar i form av ruiner av gårdsbebyggelsen med tillhörande gravfält samt gårdens äldre bebyggelseplats i form av en husgrund från den äldre järnåldern med mera. Gårdsplatsen, som övergavs under slutet av 1700-talet eller början av 1800-talet utgör en av länets vetenskapligt mest intressanta gårdsmiljöer genom att den i så ringa grad är påverkad av senare

Figur 2. Utredningsområdet (gul yta) och de två miljöer som bedömts vara av betydande kulturhistoriskt värde (röd-streckade områden). Område 1 omfattar resterna efter gården File med de landskapselement som kan kopplas till gårdens äldre historia, område 2 utgör kalkindustrimiljön i form av tre kalkugnar med tillhörande stenbrott och sammanbindande äldre väg. Den sammanbindande äldre vägen, i område 2, skärs av den stora transportvägen från stenbrottet till fabriken i Slite, men det har ändå bedömts angeläget att betona sambanden i rummet.

tidens verksamheter och att ägor och gränser från 1600-talet är väl bevarade. I miljön inkluderas också den gamla väg som förband File med omvärlden och som löper i nordsydlig riktning intill gårdsplatsen.

Det andra området som har bedömts hysa betydande kulturhistoriska värden knyter sig till en komplex kalkugnsmiljö i sydöstra delen av utredningsområdet, omedelbart utanför dess

avgränsning. Omfattande spår av stenbrott, parat med ruiner av två kalkugnar med tillhörande slagghögar utgör en illustrativ miljö visande på 1800-talets kalkstensindustri.

Målsättning

Målsättningen med kulturmiljöutredningen har varit att:

- Skapa en komplett bild av förekomsten av fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar inom utredningsområdet.
- Värdera landskapets innehåll av bevaransvärda kulturhistoriska miljöer att beakta inom ramen för den fortsatta täktverksamheten.

Genomförande och metod

Kulturvärdesanalysen innefattar en sammanställning och utvärdering av resultaten från tidigare arkeologiska utredningar av fastigheten Österby 1:299, genomförda under perioden 2016–2022. Det har därtill genomförts en kompletterande arkeologisk utredning av de delar av utredningsområdet som inte tidigare har inventerats. Den kompletterande utredningen har genomförts under år 2022.

De arkeologiska utredningarna har omfattat kart-, arkiv- och litteraturstudier samt detaljerade fältinventeringar. Utredningarna och dess resultat redovisas i kapitel 2.

2.

Utrednings-
området

Topografi och naturlandskap

Utredningsområdet utgör en del av File gård och är beläget i den västra kanten av Othem socken. Området gränsar i väster till Bjärs och Rings gårdar i Hejnum socken, i norr till Othemars gård i Othem socken, i sydöst till Ytings och Klints marker i Othem socken och i sydväst till Prästgårdens marker i Hejnum socken.

Det aktuella utredningsområdet utgörs i det närmaste helt av hållmarker och områden med tunna jordlager och gles barrskog med stort inslag av vätar och mindre myrar. Terrängen inom området sluttar svagt mot norr och öster.

Det aktuella området har utgjort delar av utmarken till File gård. Det har inte bedrivits

Figur 3. Ett exempel på hållvägar, inte längre i bruk. De framträder som svaga försänkningar i marken och som regel inte beväxta med träd. Fornsök: L2019:4270.

någon odling eller funnits någon bebyggelse

inom området så långt det går att följa historien i äldre kartor och andra handlingar.

Området genomkorsas av ett antal vägar, där flera av dem uppenbarligen är av mycket hög ålder, speglat i förekomsten av gravar som knyter an till dessa (figur 3). Av erfarenhet vet man att dessa gravläggningar som skedde längs vägarna och ofta långt ut över hållmarker eller utmarker mellan bygder, som regel kan dateras till perioden sen bronsålder-tidig järnålder, dvs århundradena före och efter Kr, vilket ger en antydning om det gotländska vägnätets höga ålder och kontinuerliga nyttjande.

Hållmarksområdet har framför allt nyttjats som skogsmark. Under de senaste 300 åren har området också nyttjats för stenbrytning och kalkbränning. De äldsta kartorna över File gård (sent 1600-tal) visar att inhägnade hagmarker (betesmarker) enbart fanns inom skogsområdena i direkt anslutning till gården.

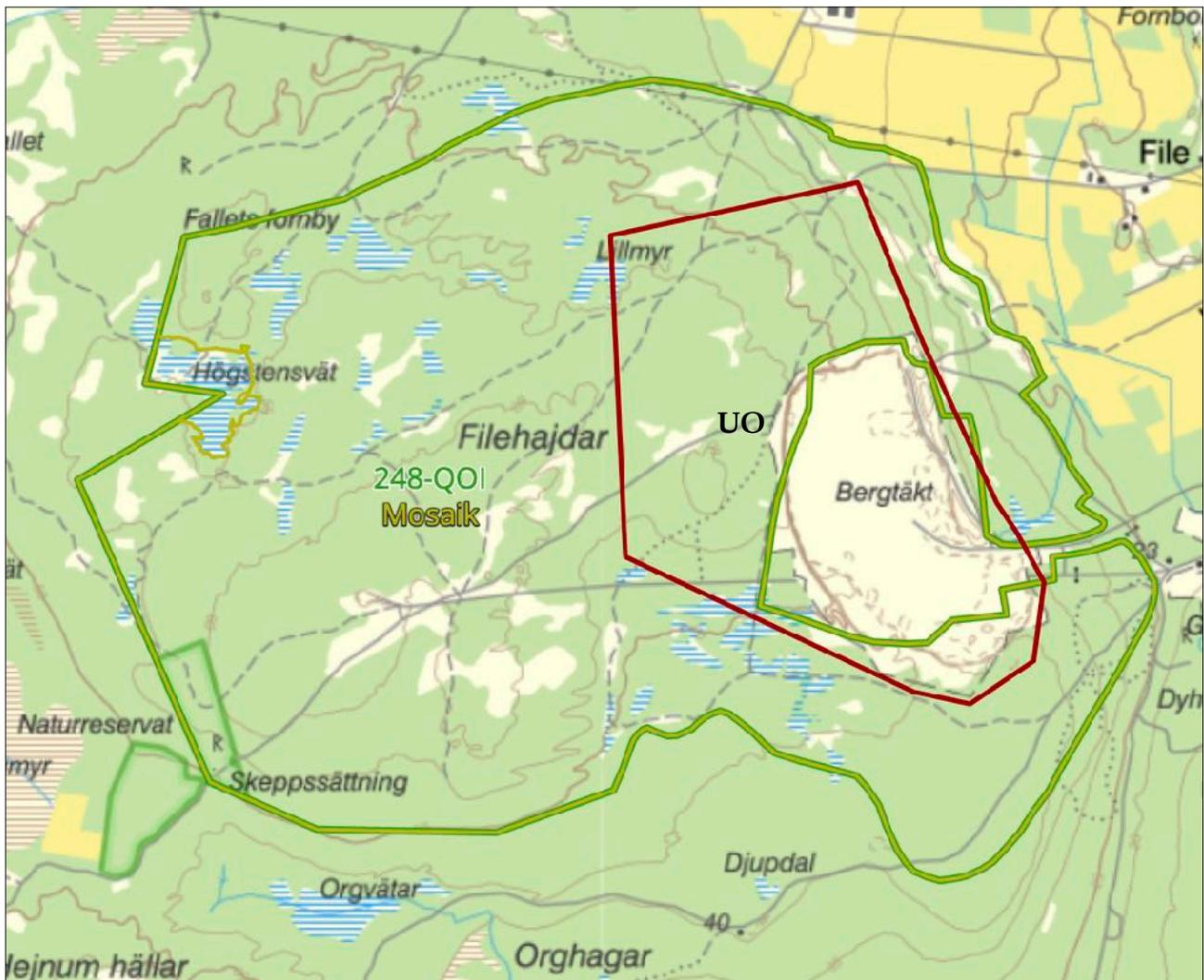

Figur 4. Ett tydligt exempel på äldre stenbrott. Fornsök: L2019:4307.

I den ängs- och hagmarksinventering som påbörjades 2004 är hela utmarken till File gård, tillsammans med angränsande delar av Othemars gård (figur 5 på följande sida), markerade som skogsbete.¹

Arrendus har genomfört en detaljerad utredning avseende skogsbete inom ohägnade mar-

¹ Ängs- och hagmarksinventeringen. Jordbruksverket.

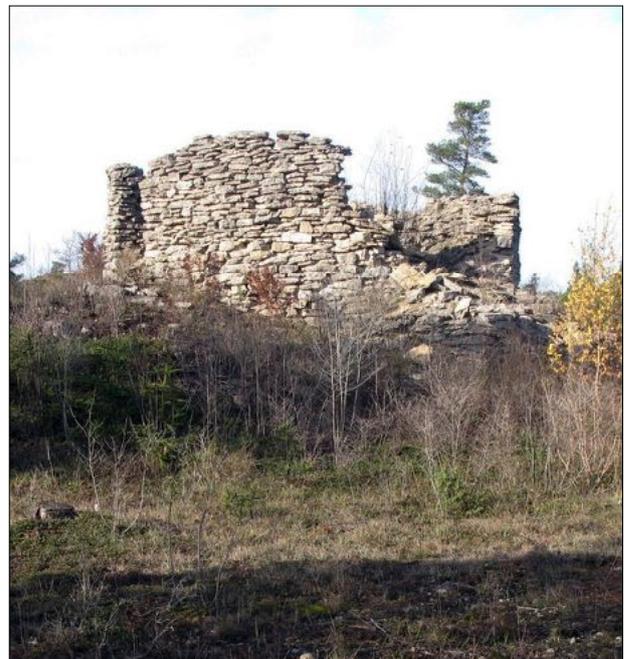

Figur 5. Utdrag ur Jordbruksverkets databas över ängs- och betesmarker. Markeringen för betesmark, grön linje, omfattar hela File gårds utmark samt delar av Othemars gård, belägen norr om File. Källa: Jordbruksverkets databas TUVÅ.

ker. Den detaljerade utredningen visar att det är mycket tveksamt om hela utmarken till File gård nyttjades som skogsbete inom ohägnade marker. I sagda rapport illustreras tydligt att skogsbete inom ohägnade skogsmarker (lösdrift av kreatur) av allt att döma inte förekom generellt på Gotland under perioden medeltid till nutid, vilket tidigare har antagits, med några undantag i form av vissa öar runt Gotlands kuster och på Fårö och delar av Sudret. Skogsbetet skedde av allt att döma inom inhägnade skogsområden, vilket i fallet File innebar att skogsbetet var koncentrerat till ett antal inhägnade hagar i anslutning till gården.

Fornlämningsmiljö

Fornlämningsbilden inom Filehajdar speglar i hög grad landskapets karaktär av utmark med tunna jordar på håll. Det handlar framför allt om spår av äldre stenbrytning, både i form av ett par kalkugnar och ett stort antal spår av

Figur 6. Den norra kalkugnen. Bilden är ett par år gammal och idag är ruinen mer överväxt med sly.

äldre stenbrytning. Kopplat till stenbrytningen finns också talrika skogsvägar som genomkorsar hela området. En del av dessa vägar används än idag medan andra sedan länge är tagna ur bruk. Dessa senare vägar är registrerade som övrig kulturhistorisk lämning. Om de har kunnat beläggas vara äldre än 1850 är de registrerade som fornlämning.

Utmarken inom File gård var långt fram i tiden oskiftad. I samband med uppdelningen av utmarken på skilda parter under 1800-talet kom det att sättas ut ett stort antal gränsstenar, varav de flesta har kunnat lokaliseras i samband med de skilda fältinventeringar av fornlämningar som har skett mellan åren 2016 och 2022.

Figur 7. En av många gränsstenar inom Filehajdar. Denna är ca 0,4 meter hög, omgiven av mindre stödstenar. Källa: Fornsök L2022:7776.

De flesta av de ovan nämnda typerna av lämningar är registrerade i Fornsök som Övrig kulturhistorisk lämning. Antalet fornlämningar inom utmarken till File gård inskränker sig

till knappt tio stycken och det rör sig huvudsakligen om enstaka gravar i form av ett röse och ett antal stensättningar. Ett mindre gravfält finns i anslutning till en väg i norra delen. Längst i sydöst, också i anslutning till en äldre väg, finns ett större gravfält bestående av 40 gravar (L1975:559). Det rör sig här om runda stensättningar och ett antal övertorvade rösen, som regel 4 till 11 meter i diameter. I några av dem finns gravklot bevarade och även spår av kisthällar, vilket indikerar att gravfälten torde vara från den äldre järnåldern och tidsmässigt knyta an till husgrunden norr om File gamla gårdsplats som är från den äldre järnåldern (L1975: 602). Dessa gravfält ligger dock utanför nu aktuellt utredningsområde men är en

Figur 8. Offerkast bestående av torra grenar, beläget i skärningen av två äldre vägar centralt inom Filehajdar (L1976:7410).

del av historien om File gård.

Ett gravfält av särskilt intresse är det som återfinns strax söder om den gamla gårdsplatsen för File gård (L1975:670). Det rör sig om en handfull gravar, starkt beväxta med sly. Gravarna hör säkerligen till den förhistoriska perioden för File gård. Sannolikt är de från den yngre järnåldern.

En något udda lämning är ett offerkast², beläget centralt inom hällmarken Filehajdar och i

² Offerkast är som regel en hög av mindre sten eller en hög av ris och grenar. De ligger som regel direkt intill äldre vägar. De utgör en form av minnesmärke där någon dött en oväntad eller våldsamt död. Förbipasserande har på platsen offrat ett mynt, kastat en sten, eller en kvist, dels för att hindra den omkomne att gå igen, men även för att skydda sig själv mot kommande olyckshändelser.

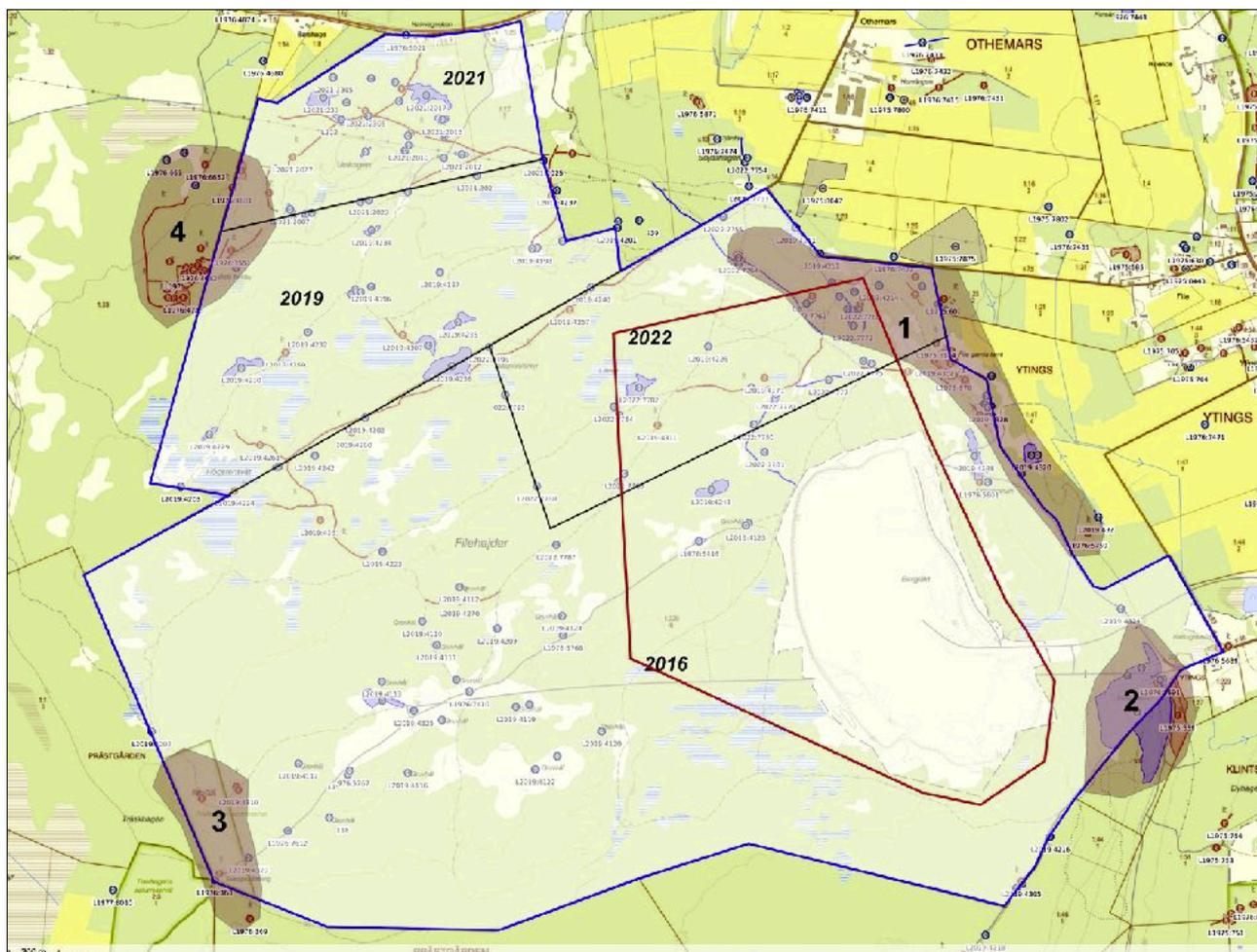
direkt anslutning till en vägkorsning (L1976: 7410).

Sett i ett vidare perspektiv kan man säga att sammansättningen av fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar inom Filehajar är tämligen generell för denna typ av landskap och förekommer inom många andra större hållmarksområden på Gotland.

Forsknings- och utredningshistorik

Gotland som helhet är inventerat på fornlämningar vid två tillfällen. Den första inventeringen utfördes mellan åren 1939 och 1941. Den genomfördes i samband med att den äldre ekonomiska kartan över Gotland i skala 1:10.000 färdigställdes.

I samband med framtagandet av en ny version av den ekonomiska kartan, även den i skala 1:10.000, genomfördes under åren 1975–77 en förnyad inventering av Gotland. Att hela ön har inventerats vid två tillfällen kan måhända tolkas som att dessa inventeringar klarlagt den totala bilden av fornlämningar på Gotland. Inventeringarna innebar dock att tämligen stora områden skulle täckas in per dag. Dessutom genomfördes inventeringarna under sommartid, vilket inte underlättade upptäckten av diffusa lämningar i ett kraftigt överväxt landskap. Sett ur detta perspektiv bör man generellt se fornminnesregistret (eller som det benämns numera, kulturmiljöregistret) som en grund för vidare analyser. I föreliggande fall utgör det aktuella utredningsområdet en del av Othem socken, som senast kom att inventeras 1977.

Figur 9. Kartan visar resultatet av de arkeologiska fältinventeringarna åren 2016–2022 som gav ett mycket stort antal registreringar i kulturmiljöregistret, framför allt av lämningar som bedömdes som övrig kulturhistorisk lämning. Nu aktuellt utredningsområde markerat med röd linje. Fyra större områden har i utredningarna bedömts som bevaransvärda kulturmiljöer (1-4).

Under de senaste åren har i princip alla Heidelberg Materials fastigheter i File hajdar-området detaljinventerats, som underlag för bolagets planering av framtida täktverksamhet i området. Inventeringarna påbörjades år 2016 och fortsatte sedan år 2019, 2021 och 2022.

Samtliga utredningar är utförda av Arendus AB (figur 9 på föregående sida). Det nu aktuella utredningsområdet täcks av fältinventeringarna år 2016 och 2022. 2016 års fältinventering omfattade de centrala och södra delarna av utredningsområdet. 2022 års fältinventering omfattade den norra delen av utredningsområdet.

Arkeologisk utredning 2016

Den arkeologiska utredningen, som genomfördes år 2016 vid sidan om den konkreta fältinventeringen, gav en djuplodande bild av gården Files historia och lade grunden för en bedömning av områdets kulturhistoriska värdemiljöer

Vid 2016 års fältinventering påträffades fem nya förhistoriska gravar, varav samtliga är att betrakta som fornlämningar. En grav är belägen centralt inom det nu aktuella utredningsområdet (figur 9). Övriga gravar utanför utredningsområdet. Det rör sig omstensättningar och ett röse och de torde genomgående kunna dateras till bronsålder - äldre järnålder. De ligger regelmässigt i anslutning till de vägar som passerar över hållmarken och visar på vägnas i många fall mycket höga ålder.

Utöver gravar registrerades även några kortare sträckor av vad som tolkats som hålvägar, vilka i de flesta fallen är att betrakta som fornlämningar. De ligger i samtliga fall i anslutning till befintliga vägar och i utkanten av nu aktuellt utredningsområde.

Därutöver registrerades åtskilliga spår av stenbrytning, framför allt i form av grunda stenbrott. Huvuddelen av dessa torde tillhöra 1800-talet, men vissa bedömdes teoretiskt mycket väl kunna vara äldre, något som dock

Figur 10. En grav belägen omedelbart intill en äldre väg inom nu aktuellt utredningsområde. Graven är ca 5 meter i diameter och skall troligen dateras till sen bronsålder - tidig järnålder. Registrerad i kulturmiljöregistret som L2019: 4311.

var svårt att konkret belägga, då de inte omnämns eller markeras specifikt i äldre kartor.

Arkeologisk utredning 2022

Den andra mer omfattande fältinventeringen och arkeologiska utredningen, som berör nu aktuellt utredningsområde, genomfördes under 2022. Utredningen omfattade de delar av File gårds ägor som tidigare inte hade inventerats, ett område om ca 125 ha beläget längst i norr och gränsande till Othemars marker (figur 9).

Figur 11. En av de två gravar som påträffades vid inventeringen 2022, svagt synlig i markytan.

Fältinventeringen gav ett förhållandevis stort antal nya lämningar, vilka alla är registrerade i kulturmiljöregistret. Liksom vid tidigare inventeringar, bestod dessa lämningar i huvudsakligen stenbrott, äldre vägar och gränsstenar. Utöver dessa lämningar påträffades två nya gravar, båda belägna i den nordöstra delen av utredningsområdet (L2022:7763 respektive L2022: 7768). De är båda ca 3 meter i diameter och kraftigt övertorvade där enbart enstaka stenar syns i markytan.

I detta fall ligger inte gravarna direkt vid några synliga äldre vägar, utan snarare på tydliga åsar i landskapet som bildar en form av gräns av vad som mot öster kan kallas inägor till File gårds föregångare, dvs järnåldersgården, och utmarken i väster. Gravarna torde dateras till den äldre järnåldern och knyter därmed an till File gårds förhistoriska ursprung, speglat i den husgrund som finns i det igenväxta ängnet norr om File gård.

2022 års utredning byggde även vidare på de slutsatser om bevaransvärda kulturmiljöer som fördes fram i 2016 års utredning. Om man väger samman resultaten från båda inventeringar framträder en bild av ett utmarksområde som framför allt har nyttjats för stentäkt.

Åtskilliga större och mindre stenbrott, spridda över stora delar av Filehajar, visar på den stora omfattning verksamheten har haft, framför allt under 1700- och 1800-talen. Det finns betydligt fler stenbrott, mer eller mindre tydligt framträdande, än de stenbrott som är registrerade inom Cementas marker. Det kan i vissa fall, framför allt där man har brutit sten i mycket tunna lager, vara svårt att avgöra om det rör sig om en ytlig stembrytning eller resultatet av naturliga processer.

De kulturmiljöer som i 2016 års utredning pekades ut som bevaransvärda bedöms alltså vara de mest signifikanta kulturhistoriska miljöerna. De fyra bevaransvärda kulturmiljöerna visas i figur 9.

Område 1, avseende File gamla gårdsplats, berörs av nu aktuellt utredningsområde. Område 2 gränsar till utredningsområdet. Område 3 och 4 ligger i sin helhet utanför utredningsområdet.

Figur 12. Området kring File gamla gårdsplats (område 1). Landskapet föreslås betas för att hålla miljön öppen och avläsbar.

Kompletterande utredning 2016

I en kompletterande utredning 2016 behandlades frågan om upplevelsemiljöer inom File gårds marker, med betoning på hur miljöer och lämningar speglar historien på ett pedagogiskt bra sätt. Sett i ett övergripande perspektiv noterades att historien om File gård karaktäriseras av tre historiska landskapselement. Den första dimensionen handlar framför allt om den historiska gårdens boplats med de gravar och andra spår av äldre tider som det centrala i landskapsmiljön, inkluderande den nord-sydgående vägen förbi gårdsplatsen (figur 12).

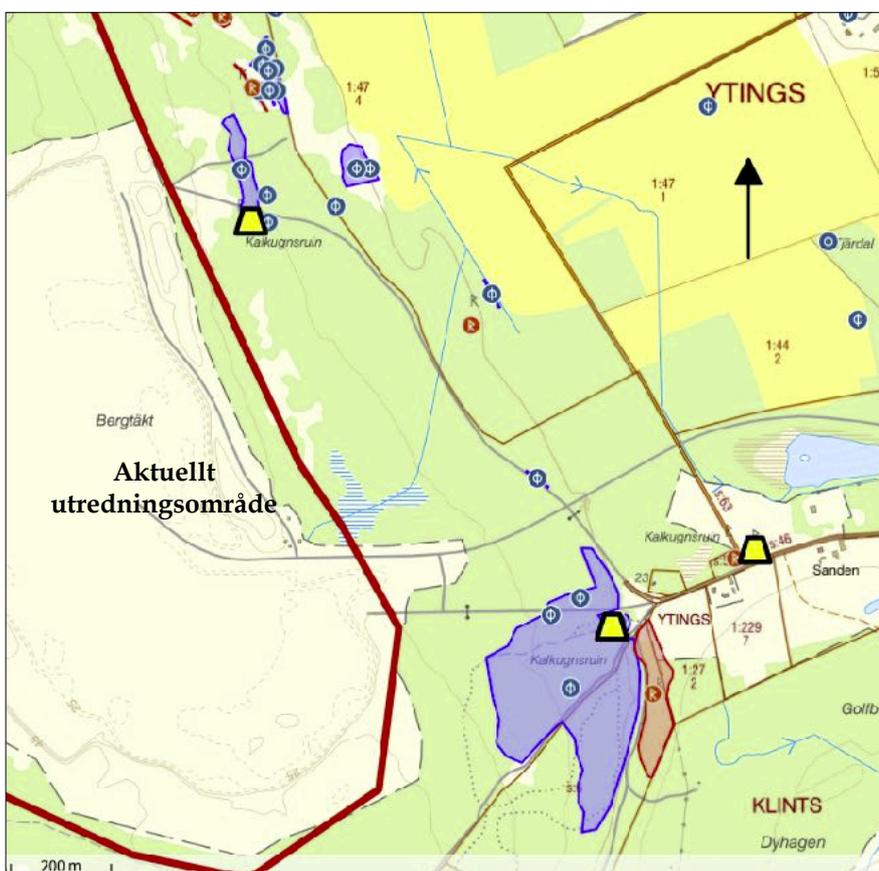
Den andra dimensionen utgörs av de urgamla vägar som förband gården File med sin omgivning, framför allt den ovan omnämnda nordsydgående vägen förbi gårdsplatsen, men också de vägar som löper tvärs över Filehajdar mot Hejnum och de gravar som ligger längs vägarna.

Den tredje dimensionen som fördes fram i rapporten speglas i de två kalkugnsruiner som ännu finns kvar längs den östra sidan av File gårds marker och de stenbrott som ligger i anslutning till dessa kalkugnar.

Det noterades att båda kalkugnar är väl framträdande i landskapet, men att de under de senaste åren, mot bakgrund av frånvaron av hävd, börjar växa igen betydligt. Särskilt noterades detta för den södra kalkugnen, som var helt överväxt av ungskog. Det bör för övrigt noteras att det finns ruiner även av en tredje kalkugn, belägen en bit från nu aktuellt område, längs vägen från den södra ugnen mot öster mot gården Klints (figur 13).

Utredningen konstaterar att det är vägarna som knyter samman de fyra i rummet spridda miljöerna. Där ett par vägar korsar varandra mitt på hajden ligger i ett karaktäristiskt läge ett offerkast i form av en hög av trädgrenar.

Det är således noterbart i utredningen den betoning som ligger i vägarna som bärare av historien och fungerande som länken såväl mellan platserna som genom historien.

Figur 13. Belägenheten av de tre kalkugnarna i området, strax utanför nu aktuellt utredningsområde. Kalkugnen längst i öster är starkt raserad. Den bäst bevarade kalkugnen är den norra, tillkommen 1844 och övergiven ca 1880.

3.

Nuläge

Planbestämmelser m.m.

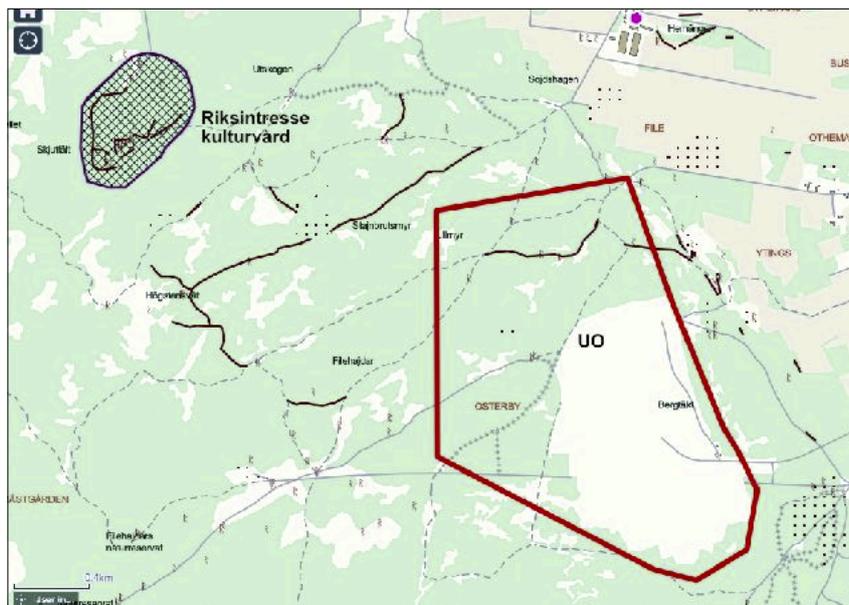
I kommunens kulturmiljökarta finns inte några kulturhistoriska värden registrerade inom utredningsområdet (figur 14). Området är inte heller upptaget som värdefullt ur landskapssynpunkt i länsstyrelsens kartunderlag. Det finns inga riksintressen för kulturmiljövården inom närområdet. Närmaste riksintresseområde utgörs av en välbevarad järnåldersgård (Fallet) som tangerar Cementas marker längst i nordväst.

Hela Filehajdar är upptaget i Jordbruksverkets TUVAREGISTER över förekomsten av ängs- och hagmarker som skogsbete, som tidigare redogjorts för. Utredningen avseende Filehajdar är från 2004. Det är dock, som tidigare redogjorts för, mycket tveksamt om skogsbete har förekommit inom File gårds marker i den omfattning som redovisas i kartan, figur 5, som i princip tar upp hela File gårds utmarker och delar av Othemars som skogsbete.

Det bete som har förekommit har enbart rört sig om tre mindre inhägnade hagar i direkt anslutning till gårdens inägor. Huvuddelen av utmarken har varit ohägnad skogsmark och inte nyttjats för bete.

Registrerade lämningar enligt KML

I bilaga 1 är finns samtliga lämningar som är belägna inom eller i direkt anslutning till utredningsområdet, såväl fornlämningar som lämningar bedömda som Övrig kulturhistorisk lämning, redovisade.

Figur 14. Utdrag ur kommunens kulturmiljökarta mot bakgrund av aktuellt utredningsområde (röd linje). Inga värdefulla kulturmiljöer är utpekade inom eller i närheten av UO. Endast förekommande fornlämningar är noterade. Längst i nordväst finns ett riksintresse för kulturmiljövården i form av en gård från järnåldern. Källa: Gotlands kommuns kulturmiljökarta.

Beteckningen fornlämning står för de lämningar som är skyddade enligt kulturmiljölagen (KML). Det krävs tillstånd av länsstyrelsen att påverka dessa lämningar eller deras närområde (fornlämningsområde³). För att bedöma en lämning som fornlämning krävs att tre specifika kriterier skall vara uppfyllda. För det första skall lämningen vara tillkommen före 1850. För det andra skall den vara varaktigt övergiven och för det tredje skall den minna om ålderdomliga seder och bruk.

Lämningar som inte uppfyller dessa kriterier benämns Övrig kulturhistorisk lämning och faller inte in under kulturmiljölagen. Dessa lämningar kan dock ändå ha ett betydande kulturhistorisk värde, inte minst om de utgör en del av en komplex miljö. Som exempelvis kan nämnas en väg, som nyttjas än idag, men går genom en fornlämningsmiljö som tydligt indikerar att vägen i sig är lika gammal som exempelvis ett antal gravar. Eftersom vägen används än idag, blir den inte upptagen vare

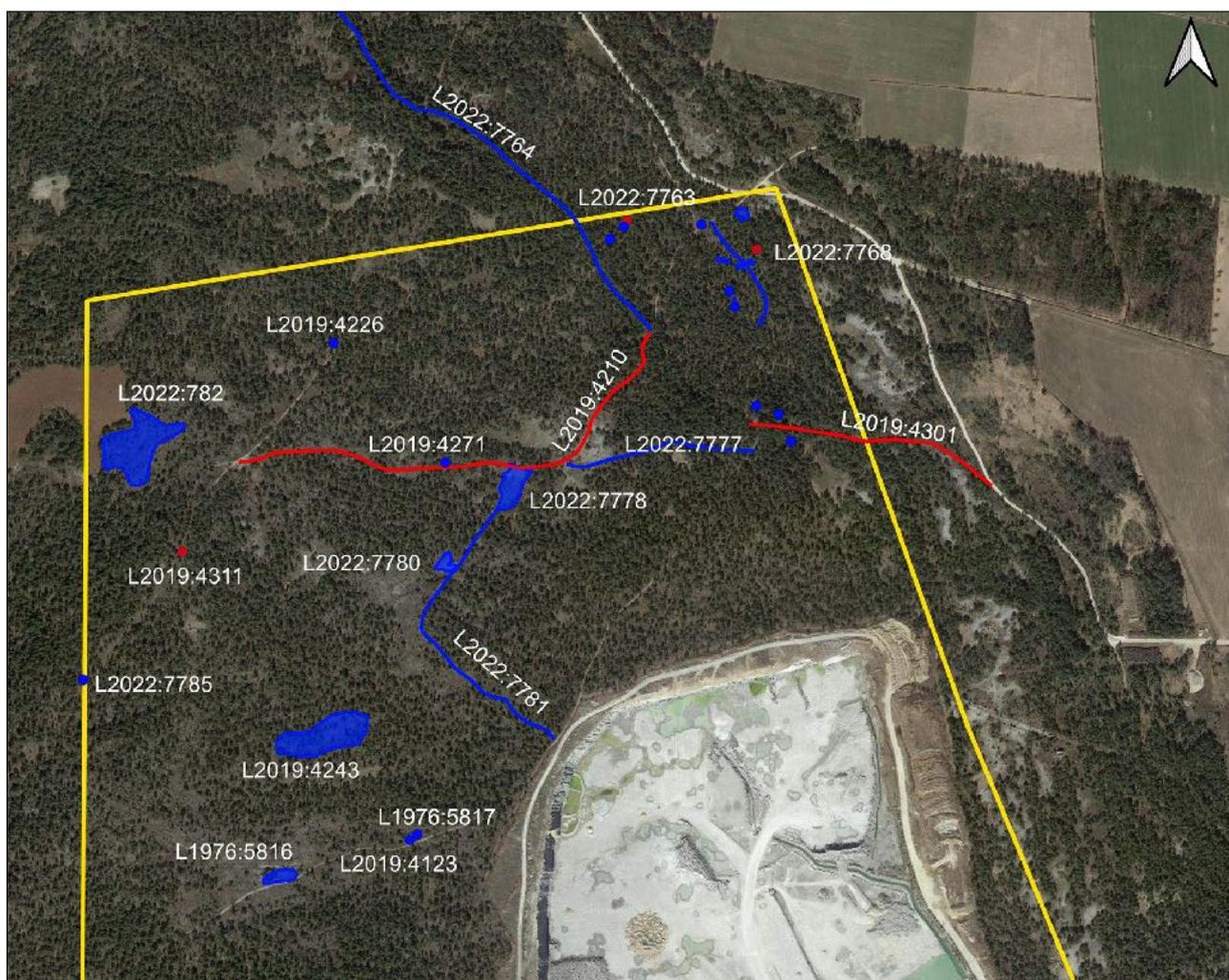
³ Enligt kulturmiljölagen är ett fornlämningsområde det område som behövs runt en fornlämning för att skydda denna. Någon fastställd gräns för detta område finns inte utan det avgörs från fall till fall, beroende på lämningens art och betydelse.

sig som fornlämning eller som övrig kulturhistorisk lämning. Men sett i förståelsen av miljön som sådan är den av central betydelse.

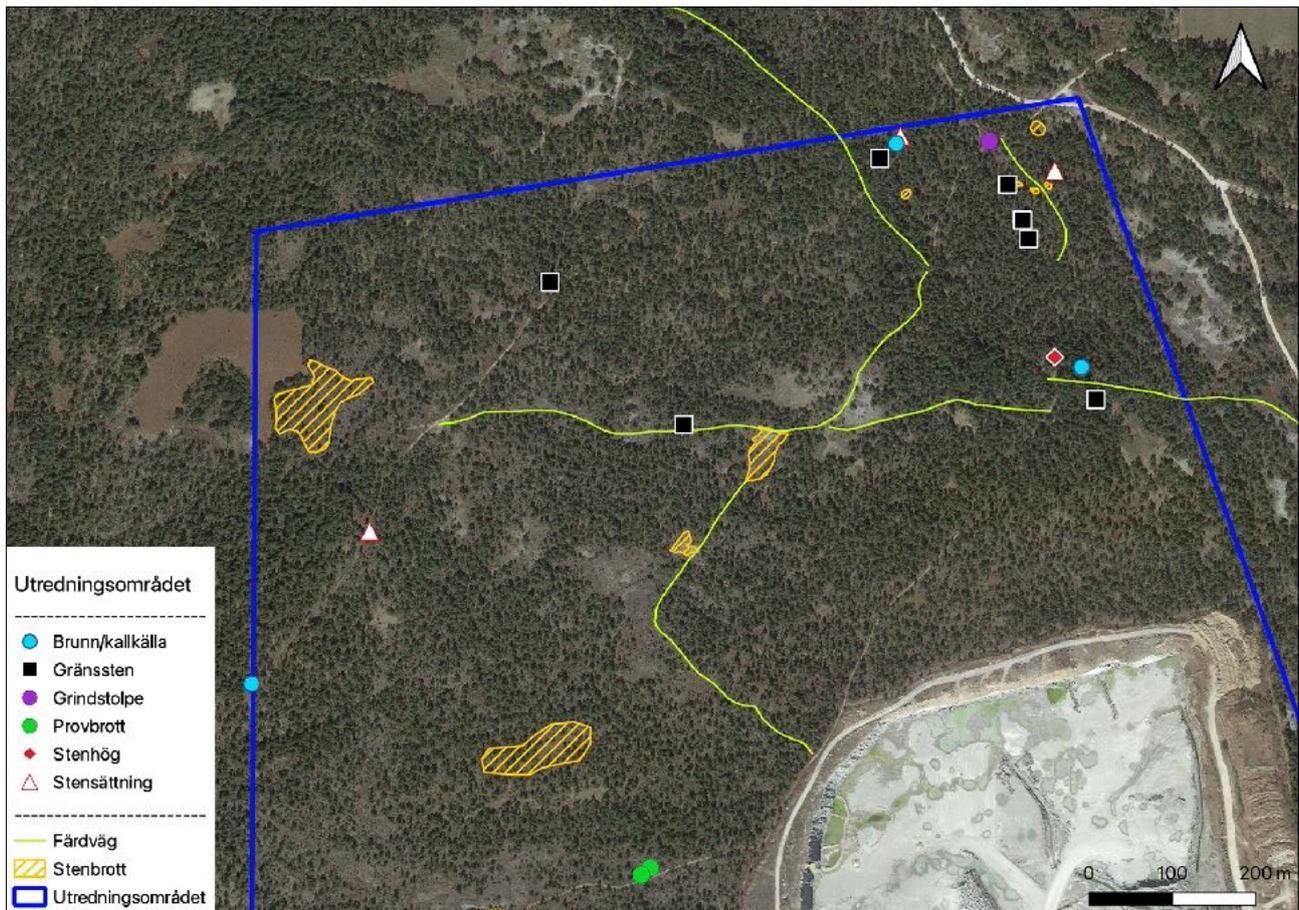
Förekommande fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar finns enbart inom den norra delen av aktuellt utredningsområde (figur 15). De lämningar som är bedömda som fornlämningar utgörs av tre stensättningar (gravar) och två hålvägar (se även figur 16 på följande sida). Två av stensättningarna återfinns i det nordöstra hörnet av utredningsområdet (L2022:7763 respektive L2022:7768). Dessa är ca 3 meter i diameter och till stor del övertorvade, vilket gör att den exakta av-

gränsningen av dem är något oklar. De är båda belägna på krönet av strandvallar som löper i NNV-SSO-riktning. Den tredje stensättningen (L2019: 4311) är belägen i den nordvästra delen av utredningsområdet, direkt intill en av alla dessa förhistoriska och historiska vägar som korsar Filehajdar (L2019:4311). Den är ca 5 meter i diameter och har en svag försänkning i mitten.

De hålvägar som åsatts beteckningen fornlämning är båda belägna i norra delen av utredningsområdet (L2019:4210 respektive L2019:4301). De är som regel ett par meter breda och har en svagt skålad form. De kan

Figur 15. Registrerade lämningar inom aktuellt utredningsområde. Röd markering är fornlämning, blå är övrig kulturhistorisk lämning. De lämningar längst upp i nordost, som inte har fått något nummer, är huvudsakligen mindre stenbrott, en grännssten och en brya (se vidare bilaga 1).

Figur 16. Registrerade lämningar inom utredningsområdet fördelade på kategori.

följas i kartor ner i 17- och 1800-tal. De flesta vägarna inom Filehajdar är av äldre datum, flera av dem säkerligen med ett förhistoriskt ursprung. Många av dessa vägar används än idag men är då av naturliga skäl inte upptagna som fornlämning eller övrig kulturhistorisk lämning.

Utöver ovan redovisade fornlämningar finns ett flertal lämningar inom norra delen av utredningsområdet som är upptagna i fornminnesregistret som övrig kulturhistorisk lämning. Det rör sig framför allt om två kategorier lämningar, båda huvudsakligen från 1800-talet. Den första kategorin består av sju registrerade gränsstenar. Dessa är uppsatta i samband med uppdelningen av utmarken inom File gård under 1800-talet och utgörs som regel av på högkant ställda gråstenar, ca 0,5 meter höga.

Den andra kategorin som förekommer spritt över norra området är spåren av stenbrytning. Här finns både större och mindre, grunda och något djupare stenbrott, många svåra att avgränsa då man oftast enbart kan se själva brottkanten. Dessa stenbrott finns inom i stort sett hela File gårds utmarker, med en viss koncentration till norra delarna och med en fortsättning in i marker som hör till Othemars gård. Till denna kategori kan också föras det stora antalet provbrott som genomfördes under början av 1900-talet, varav två av dessa finns inom aktuellt utredningsområde.

Slutligen kan noteras att det i den nordöstra delen finns två bryor (vattenhål) registrerade och därtill en oklar stenhög, där bryorna utgjorde ett väsentligt inslag i de inhägnade betesmarkerna till gården.

Sammantaget illustrerar förekomsten av fornlämningar och övriga kulturhistoriska läm-

ningar en karaktäristisk bild för utmarkerna på Gotland, där dessa områden under förhistorisk tid var en form av allmänning, för att under historisk tid framför allt bli en resurs i den framväxande kalkindustrin, parat med nyttjandet av skogen till tjärbränning, kolframställning, ved till matlagning och bränsle till kalkugnar.

4.

Områdets kulturmiljöpotential

Historiska kartor och gårdarnas tidsdjup

Det har tidigare påtalats att hela utredningsområdet ingår som en del i gården Files marker, framför allt då dess utmark. Som en väsentlig grund till förståelsen av gårdens historia och som underlag för en bedömning av kulturhistoriskt värdefulla miljöer är det väsentligt att så långt möjligt illustrera gårdens historia utifrån de äldre kartorna och andra kamerala källor. Den förhistoriska perioden, i form av synliga fornlämningar, bildar därtill ytterligare en dimension till historien om File.

En analys av gårdens och landskapets historia kan lämpligen ta sin utgångspunkt i Jordeboken (Revisionsboken) 1653, som får bilda en grund för att båda tolka historien bakåt och framåt i tid. Gården har en historia som sträcker sig långt bak i förhistorisk tid och är, mer eller mindre, kontinuerligt nyttjad fram mot våra dagar, där bebyggelsen överges någon gång under slutet av 1700-talet eller början av 1800-talet. För att skapa en utgångspunkt för att belysa gårdens historia kan det vara lämpligt att börja med kartan och situationen år 1696⁴ och i Jordeboken 1653⁵. Den senare är en av de jordeböcker som upprättades på Gotland som beskriver alla gårdarna på ön vid en given tidpunkt. Jordeboken 1653 är den enda Jordeboken som är publicerad vilket gör den lättillgänglig.

Lantmäteriakter som källa

Lantmäteriakterna speglar av naturliga skäl den tidpunkt då de är upprättade, men det landskap som framträder i kartorna kan i många fall spegla en flerhundraårig verksamhet. Förändringarna i det dåtida landskapet innebar oftast att det tog generationer innan mer omfattande landskapsomläggningar kunde noteras. Det innebär att den bild som kar-

tan från 1695–96 visar i sina huvuddrag torde gå tillbaka på en medeltida situation, måhända ända ner till 1000-talet.

De kartor som är användbara för File gård är först och främst den ovan omnämnda *geometrisk avmätningen*, initialt upprättad år 1695-96, och reviderad i början på 1700-talet. Dessa kartor är tämligen detaljerade, upprättade i skala 1:8000 och i många fall går det utmärkt att transformera informationen från dessa kartor till dagens landskapsbild och därmed i detalj belysa hur marken användes vid denna tid, var vägarna gick och var själva gården låg.

Det bör dock noteras att bebyggelsen i kartan representeras av en hussymbol sedd från sidan, med tak, fönster, dörr etc, och inte av de exakta byggnaderna. Till kartorna hör en beskrivning som tar upp markernas funktion, ägornas namn och åkermarkens bonitet etc., vilket ger en god bild av var gårdens äldsta åkermark står att finna då dessa som regel har hög bonitet och ofta namn som knyter till en äldre historia. Det kan t ex vara namn som Digeråker, Storåker, Hemåker etc., i motsats till sent tillkomna åkermarker såsom Nyåker, Ängsåker (upptagen i en äng med andra ord) eller Hagåker.

Till varje karta hör en beskrivning som redogör för de ägor som hör till gården och vem som äger gården. Ordningen i beskrivningen ger en bild av den ekonomiska betydelsen av markerna, genom att den kategori som först omnämns är åkermarken, sedan ängen och därefter hagar och skog, följt slutligen av myr. Denna indelning kan skilja sig något mellan skilda kartor, där i vissa fall hagar och skog har separata rubriker. På samma sätt är beskrivningen av gårdarna i Jordeboken 1653 uppbyggd, dvs med åkermarken först, följt av äng, hage och skog.

⁴ Geometrisk avmätning 1696, akt 09–oth–4. Lantmäterimyndighetens arkiv.

⁵ Revisionsbok för Gotland 1653 ("Jordeboken 1653"): generalundervisningsbok om alla hemmans beskaftenhet i Gotlands län 1653. Del 3, Nordertredingen (red. Eva Östlund-Stjärnegårdh). 1979.

Såväl Jordeboken som den geometriska avmätningen var uppteckningar som Sverige lät göra efter övertagandet av Gotland från Danmark 1645 för att få ett underlag för beskattning. Det var med andra ord det primära syftet med kartläggningen vid denna tid. Ett annat skäl, och än mer uttryckt i senare kartor, var att peka på möjliga områden för uppodling, då åkern var den centrala marken på gårdarna och som i hög grad låg till grund för beskattning, även om animalieprodukter liksom skogsprodukter i många fall ingick i skatten

Den geometriska avmätningen skiljer sig en del från den andra väsentliga kartserien som är särskilt användbar för landskapsanalyser, dvs *storskiftets* kartor. Dessa är för Gotland upprättade under en period från slutet av 1700-talet till början av 1800-talet. För gården Files vidkommande är kartan upprättad år 1777 av lantmätaren Magnus Israel Lallerius⁶.

Kartan inbegriper både File gård och Ytings gård, då båda gårdarna ägdes av samma personer; tre bröder Sturtzenbecher. För File gård fanns även en handelsman Klingvall som ägde en tredjedel av gården tillsammans med en av bröderna Sturtzenbecher. Storskifteskartorna är genomgående mycket detaljerade, där varje byggnad är redovisad på kartan, liksom kvarnar, sojden, eventuella kolbottnar, kalkugnar etc. Skalan är 1:4000.

Även dessa kartor är uppbyggda utifrån en form av ekonomisk betydelse vad gäller markerna, genom att åkern redovisas först, följt av ängen och sedan hagar och skogar. Att man som regel redovisade hagar och skogar tillsammans som regel hänger samman med att hagarna, som då fungerade som beteshagar, var en del av skogen. Skillnaden mellan skogen och beteshagarna var att de senare var *inhägnade*, vilket på Gotland var legio under äldre tid. Det har av allt att döma inte förekommit något bete inom skogar som inte var inhägnade.

---

⁶ Akt H67-22:1. Lantmäteristyrelsens arkiv.

⁷ Akt 09-oth-63. Lantmäterimyndighetens arkiv.

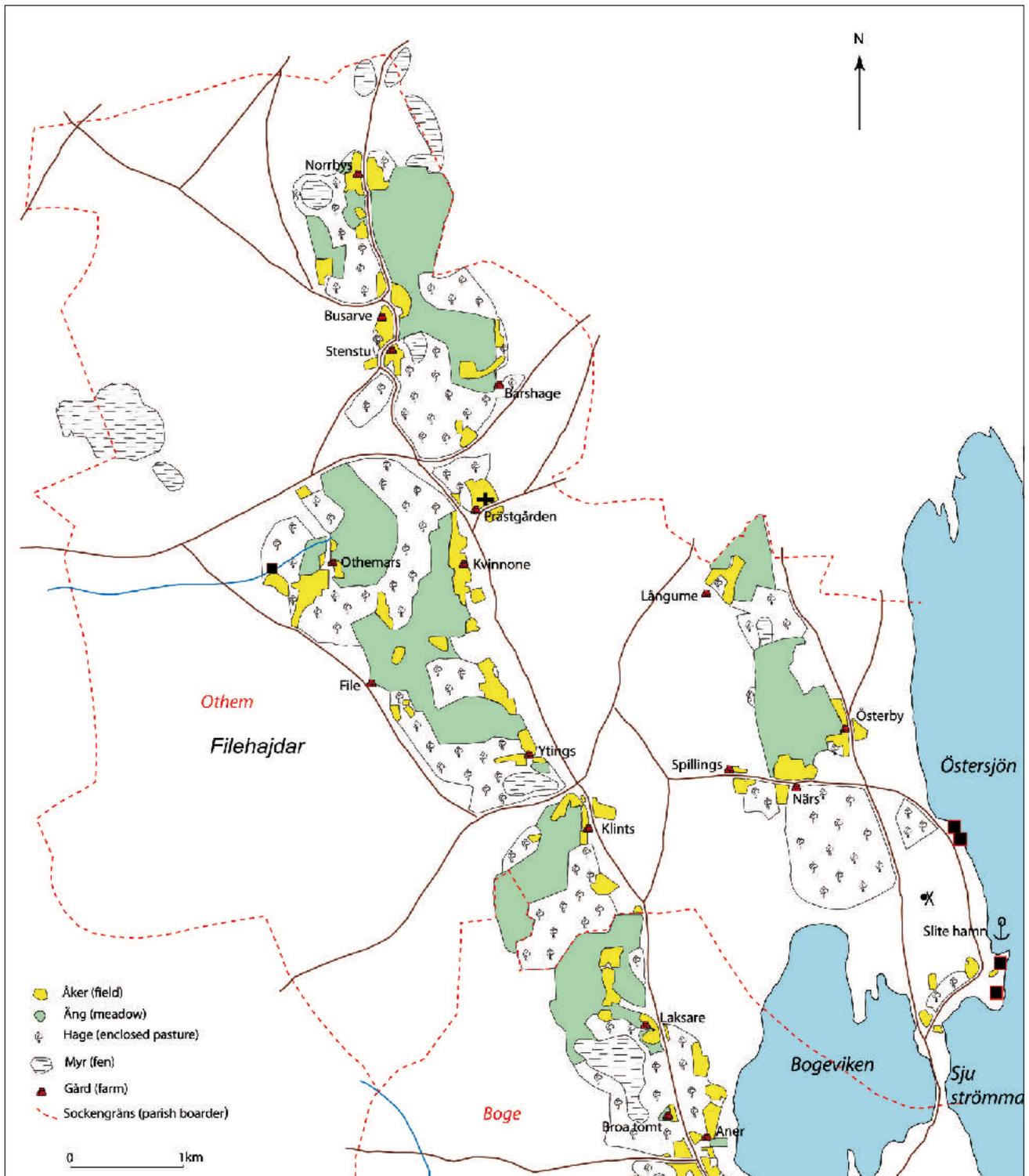
de. Det finns med andra ord inte några tecken på att det har förekommit någon form av valad boskap, som på andra områden i landet, i vart fall inte från medeltiden och framåt. Undantaget från detta är till viss del Storsudret och Fårö, liksom de större öar som omger Gotland, t ex Karlsöarna, Närsholmen, Västergarns Utholme med flera.

Den tredje väsentliga kartan för landskapsanalyser är *laga skifteskartorna* över ön. För File gård finns ett laga skifte från 1876. Kartan berör gårdarna Ytings, File och Klints, men behandlar enbart inägorna till gårdarna, dvs åker- och ängsmarken, och inte utmarken väster ut, dvs det område som nu är aktuellt⁷.

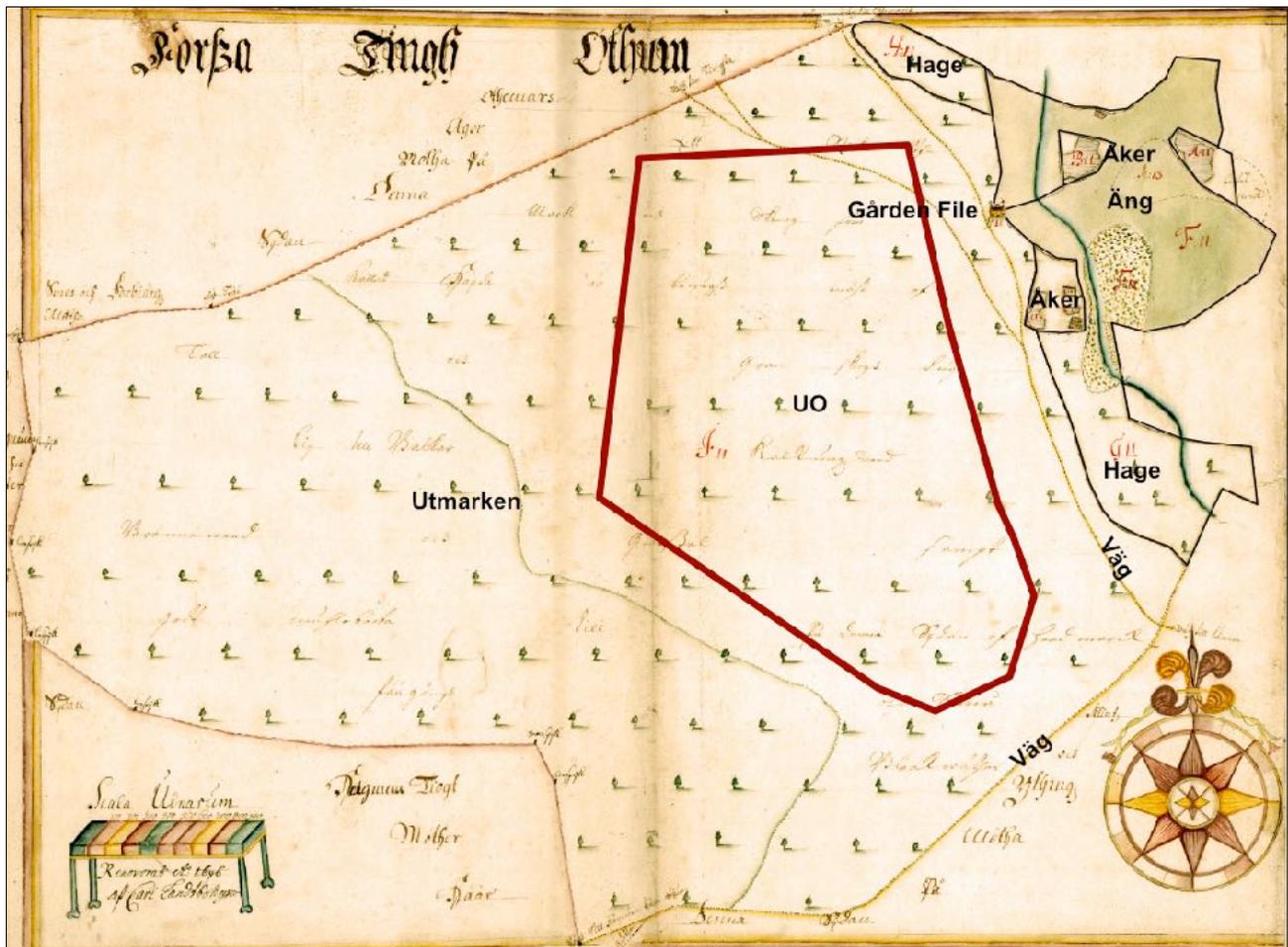
1600-talets File – en utgångspunkt för landskapsanalysen

Som ovan nämnts utgör de äldsta kartorna en viktig källa till förståelsen av landskapets historia och en bra grund för att läsa historien både framåt och bakåt i tiden. Inledningsvis följer vi gården från 1600-talet och framåt, för att i det följande spegla den äldre historien, ner i förhistorisk tid, genom att följa upp de fornlämningar, fynd etc. som speglar förhistorien i området.

File gård är belägen längs den västra sidan av den nordsydgående dalgången genom Othem socken (figur 16). När vi möter gården i *Jordeboken 1653* beskrivs den på följande sätt; *Fijle är 1 hemman om 9 marckelej, hafuer åcker till 13 tunnelandh, änggh till 28 mans slätt, starr 4 manss slätt, aagh i Engessmyyr, 3 hagar till 16 hästar, 1/2 såghqwam1) i Yttingsmyrsså och godh skough. Broekas af Per Thommesson, hwilcken för 12 åhr sådan köpte gården af Jöns Olofsson och Påwell Hints borgare i Wijssby (fö)r 70 dr.* Beskrivningen visar på att gården är en tämligen normalstor gård vid den här tiden. På gården finns en brukare, men tidigare har här uppenbarligen funnits två brukare.

Figur 17. Othem socken 1695-96. Bebyggelsen i Othem under den här tiden är koncentrerad till en dalgång som sträcker sig från Boge i söder rakt igenom socknen i nord-sydlig riktning. I öster finns en mindre gårdsgrupp i form av Närs, Österby och Spillings. Åker, äng och beteshagarna är kopplade direkt till gårdarna och utanför dessa marker finns omfattande skogsmarker, utmarker, som inte är inhägnade. File gård ligger centralt i kartan, längs den västra sidan av dalgången. Nere vid Slite hamn finns 4 kalkugnar registrerade i kartan. Källa: Renritning av akt H67-1:3, Lantmäteristyrelsens arkiv.

Figur 18. File gård 1695-96. Gårdens marker består framför allt av ett mycket omfattande område med utmark. I anslutning till bebyggelsen finns gårdens inägor (åker- och äng), liksom dess två inhägnade beteshagar, en norr om själva gården och en söder om. I ängen strax norr om gården finns en husgrund från järnåldern (ej utritad i kartan).

Utöver åker och äng har gården således "tre hagar till 16 hästar... och god skog". Revisionsboks författaren värderade således betesmarken, dvs de inhägnade hagmarkerna, genom att skriva hur många djur som därpå kunde födas, uttryckt i antalet hästar, vilket får ses som ett mått på hagarnas bärighet. Det bör i sammanhanget noteras att även ängarna nyttjades till bete under långa perioder, liksom åkerrenar.

Den äldsta kartan över File gård (figur 18), upprättad åren 1695-96, visar på ett omfattande utmarksområde i västra delarna av gårdens territorium, det som i dagligt tal kallas för Filehajar. Bebyggelsen är lokaliserad till den östra delen av gårdens marker och i anslutning till dess inägor (åker och äng). I direkt anslutning till åker- och ängsmarken finns gårdens

två hagar; en norr om gården (H11) och en söder om gården (G11). Det har således "försvunnit" en hage sedan 1653. Vad detta beror på är oklart. Möjligen har den sålts till någon annan gård eller lagts om till äng. Hagarna beskrivs på följande sätt i texten till kartan: Hage
G/ Söderhagen... till bränneved och gärdsel, gott bete, kan föda 4 st. hästar.
H/ En ödehaga oduglig, kan intet föda 1 st. häst.

Skogen till gården beskrivs på följande sätt i beskrivningen till skattläggningskartan, "Skogen duglig till balkar, kalkugnsved, bränneved och gärdsel, gott mulebete och plats till betesgång. Söde (Sojde, min förklaring) till en halv läst tjära.

Med gott mulebete förstås här att delar av skogen skulle kunna tjäna som kreatursbete, underförstått om den hägnades in. Det kan noteras att man brände tjära på gården, en vara som tillverkades i stor omfattning på Gotland vid den här tiden och försålles till bl a Tyskland och Danmark och som i hög grad påverkade skogens utseende.

På själva kartan över utmarken (figur 18) har lantmätaren skrivit följande text, "Ett stycke uthmark och skog som kallas Hägde är bewugst mäst af tall och gran skogh duglig till balkar, kalkungzweed brännweed och giärssel sampt godt muhlebeete till fäägång. [Texten fortsätter nederst till höger:] På denna sijdan af heed marck och små bleek wäther."

Man kan notera att det inte finns några lämningar inom hällmarksområdet i väster i form av exempelvis bryor, hagar, sojden eller andra anläggningar. Området ger ett tydligt intryck av att vara ett utmarksområde, som då säkerligen nyttjats för skogsuttag och stenbrytning.

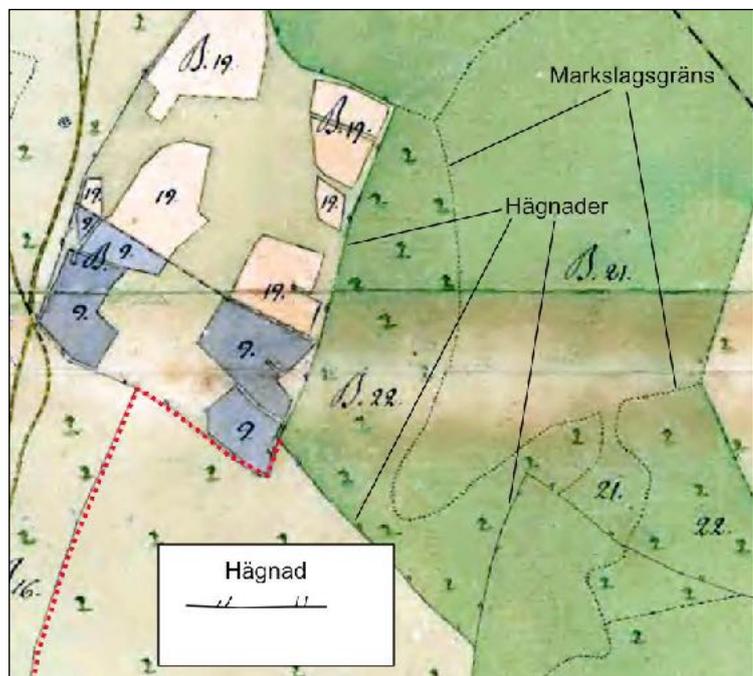
Det kan synas anmärkningsvärt att inga vägar är utritade inom utmarken, trots att det med stor säkerhet har funnits sådana. Det var dock tämligen vanligt att vägar ut över utmarker inte alltid var utritade av lantmätarna.

Sett i relation till den ca 50 år tidigare beskrivningen av gården (Jordeboken 1653) har åkerarealen minskat från 13 tunnland till 8 tunnland och gården är den näst minsta gården i Othem socken. Vad denna minskning av gårdens åkerareal står för är oklart, men det kan ha att göra med att gården under lång tid innan legat öde och tidvis uppenbarligen varit indragen till kronan.

Kartan visar på en traditionell bild av en gotländsk gård, med inägor och inhägnade beteshagar lokaliserade i direkt närhet till bebyggelsen, och med en utmark bestående av om-

fattande arealer av ohägnad skog som nyttjades för virkesuttag av skilda slag, men också som uttag för bränsle till såväl kalkugnar som tjärdalar. I beskrivningen visar lantmätaren på att vissa delar av utmarken skulle kunna hägnas in och användas till bete.

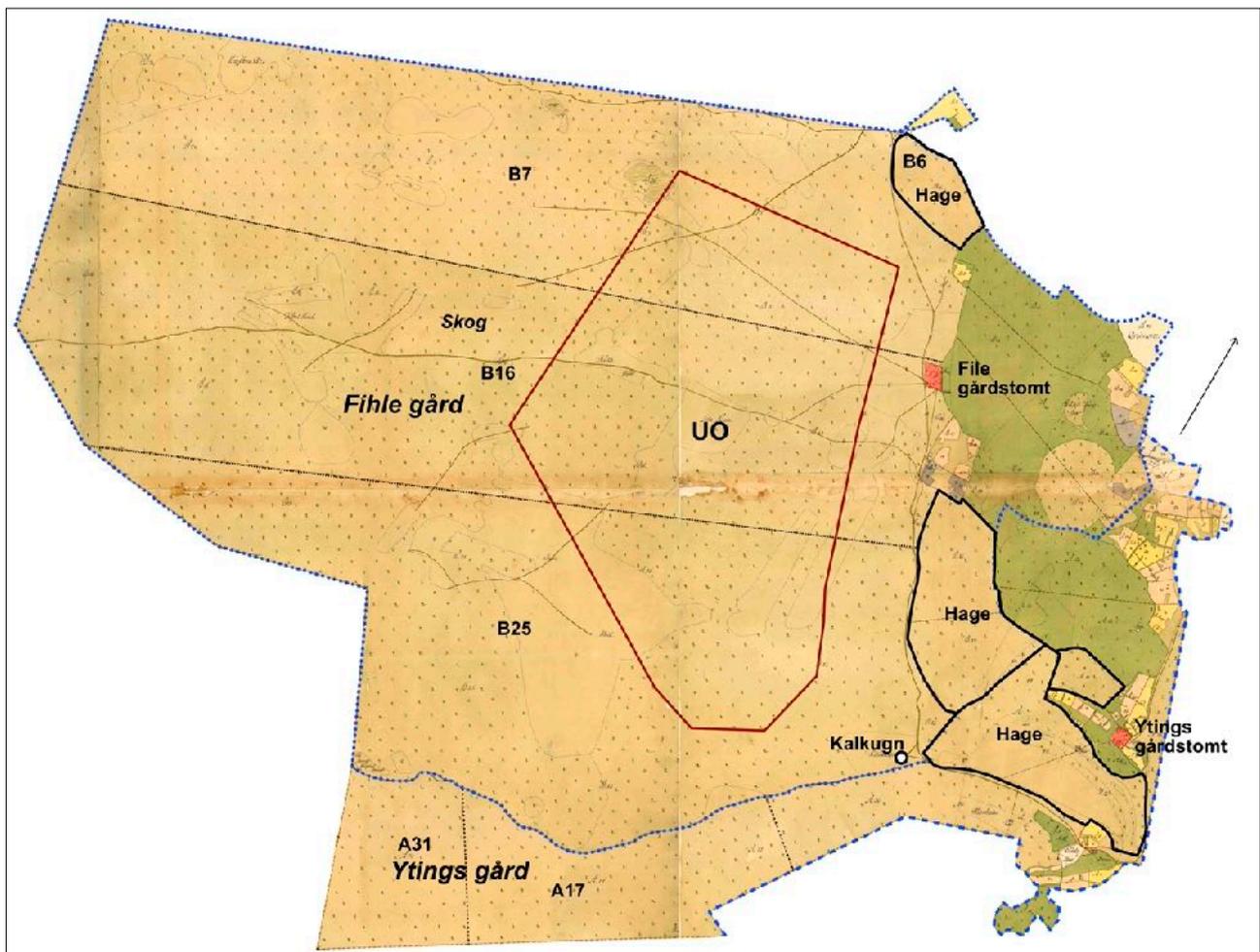
Gårdens belägenhet i gränsområdet till omfattande hällmarker och med arealmässigt relativt små inägor indikerar att gårdens skattekraft har legat på skogen mer än på jordbruket.

Figur 19. Kartan illustrerar hur man kan utläsa hägnader i de äldre kartorna. Vid sidan om hägnader finns i kartorna prickade linjer som markerar skillnader i markens beskaffenhet, till exempel att ett område är torrare, ett är sankare etc. Utdrag ur storskiftet 1777. Källa: Lantmäteriet.

File vid storskiftet 1777

Påföljande kartläggning av File gård är från 1777 i form av en storskifteskarta (figur 20 på följande sida). I samma karta karterades även granngården Ytings, mot bakgrund av att det nu var samma ägare till de två gårdarna; tre bröder Sturtzenbecher och en handelsman Klingvall delade på File gård och två bröder delade på Ytings gård (en närmare redogörelse för ägarna till File gård sker längre fram som

Figur 20. Storskifteskartan över File och Ytings gårdar, upprättad 1776-77. Den blå streckade linjen visar gränsen mellan File och Ytings gårdar. En jämförelse mellan kartan från 1695-96, figur 17, och storskiftet visar på mycket marginella förändringar när det gäller beteshagarnas utbredning och omfattning och skogens omfattning. Nu liksom tidigare finns inga tecken i kartan om några inhägnade beteshagar i skogsmarken. Det som har tillkommit i skogsmarken sedan 1696 är en kalkugn, belägen längst ner i sydöstra hörnet av skogsmarken inom File gård. Kalkugnen finns än idag kvar som ruin. Notera att norr är åt höger i kartbilden.

underlag för tolkning av landskapets nyttjande under äldre tid).

Figur 20 visar landskapet år 1777 och speglar markanvändningen såväl på File gård som Ytings gård. En jämförelse med situationen ca 80 år innan (figur 18) ger vid handen att förändringarna, framför allt vad gäller hagmarken och skogsmarken, är närmast obefintliga. Även nu har gården File två hagar, där Söderhagen är uppdelad mellan två brukare.

För gården Ytings är situationen likartad, med en uppdelning av en hage, belägen som i fallet File, i direkt anslutning till inägorna. Skogen

är för både Ytings och File uppdelad på de tre ägarna, men inte inhägnad.

Att skillnaden är så pass liten mellan de två kartorna vad avser åker-, ängs-, och hagmark indikerar att jordbruket inte varit den viktigaste källan till försörjning.

För hagarna omtalas att dessa har tämligen gott bete, men här nämns inget om mulbete i utmarken. Skogen handlar mycket om skog på håll, med hedmarker, vilket antyder ett mycket öppet och glest beväxt landskap.

I kartan finns noterat en kalkugn i det sydöstra hörnet av File gårds marker, gränsande till

Ytings marker och den väg som löper längs fastighetsgränsen i söder. Ugnen är den idag i fornminnesregistret registrerade fornlämningen nummer L1976:5691 i Othem socken. Man kan notera att kalkugnen inte finns redovisad i kartan från 1695, vilket antyder att den är tillkommen under början av 1700-talet, och med stor sannolikhet anlagd av familjen Sturtzenbecher.

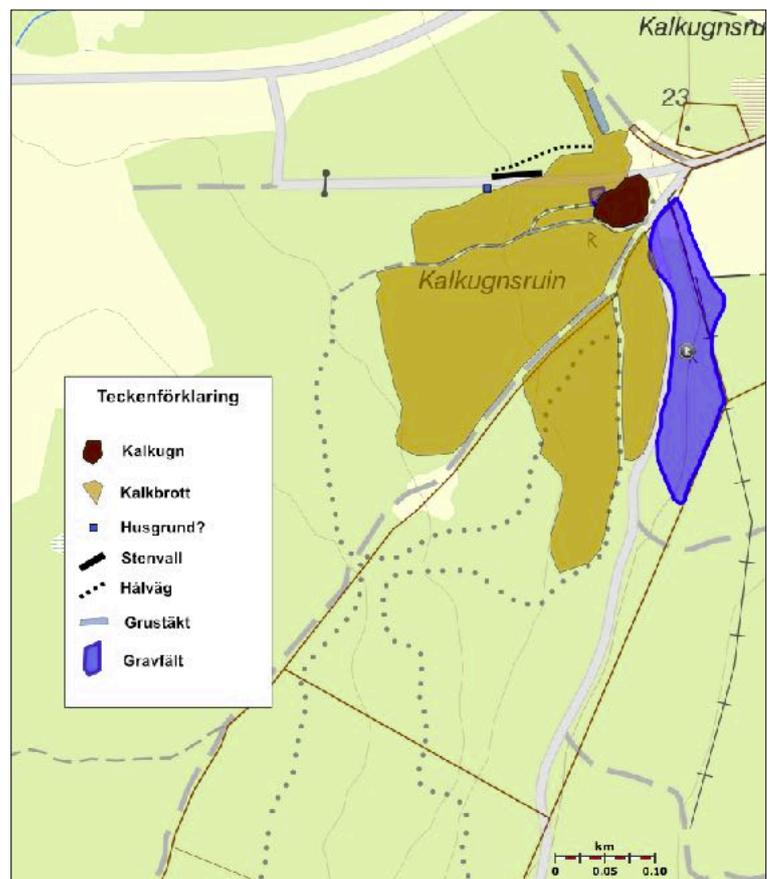
I dag finns ytterligare en kalkugnsruin i östra delen av Files marker, några hundra meter längre mot norr sett från kalkugnen i söder och strax öster om Cementas nuvarande stenbrott (L1976:5759). Denna ugn finns inte med i kartan från 1777, vilket visar på att den är anlagd efter upprättandet av denna karta och enligt Munthe är den anlagd 1844⁸.

Den sten som brutits till kalkugnen har tagits från det direkta närområdet kring ugnen, såväl vad gäller den södra ugnen som den norra. Idag kan man tydligt urskilja de stenbrott som hör till dessa ugnar som tämligen grunda och ytliga stenbrott, som regel sällan mer än 1 meter djupa.

Med tanke på att brotten var mycket grunda togs stora ytor i anspråk för att bryta sten till ugnarna. Figur 21 visar på utbredningen av kalkbrotten i anslutning till den södra kalkugnen. Stenbrotten ligger i omedelbar närhet av ugnen för att minska transporterna av tunga stenar. Brotten följer väl de äldre vägar som finns i området. Idag är stenbrotten överväxta, men man kan ännu på många ställen se brottkanterna.

Till kalkugnarna åtgick stora mängder trä till bränningen. Med tanke på att ugnen funnits på platsen och nyttjats under ca 150 år (ugnen troligen avslutad ca 1880), var säkerligen området kring ugnen mer eller mindre kalhugget,

vilket innebar att man var tvungen att gå allt längre ut i markerna för att samla ved till ugnen och mot slutet av verksamheten på platsen

Figur 21. Utbredningen av synliga stenbrott i anslutning till den södra kalkugnen.

var landskapet säkerligen mycket öppet och glest beväxt, inte bara på hällmarken utan även i de områden som hade förutsättningar för bättre skog.

1800-talets landskapspåverkan

Något *laga skifte* finns inte för utmarken till File gård. Däremot är inägorna till gårdarna File och Ytings laga skiftade år 1876. Man kan då konstatera att File gård är delad på två ägare, i alla fall vad gäller inägorna, vilket gör det troligt att även utmarken var delad på dessa två ägare. Tyvärr ger inte skiftet någon beskrivning av hur utmarken nyttjades. Frånvaron av skifte av utmarken ger dock en finger-

⁸ Munthe, H., Way-Matthiesen, L. & Hansson, H. 1945. Om kalkindustrin på Gotland, Stockholm.

visning om att det inte förelegat något behov av ett skifte av dessa marker, mest troligt mot bakgrund av få ägare och att markerna nyttjades mycket extensivt i form av skogsbruk.

Den norra ugnen togs ur bruk 1875 och den södra omkring 1880. I och med att Slite Cement och Kalk AB bildades år 1916 och började sin verksamhet med fabriksbygget 1917, kom ett stort antal grov- och anläggningsarbetare, snickare och timmermän, smeder och verkstadsarbetare, elektriker med flera till Slite.

Människorna på gården

Genom att belysa frågan om vilka som ägde, brukade och bodde på gården under äldre tid, finns en ingång till att förstå hur markerna nyttjades under äldre tid, inte minst hällmarkerna i väster (Filehajdar). De skrivna källorna sträcker sig på Gotland sällan längre bak än 1600-talet. Det är egentligen först med 1700-talets husförhörslängder etc. som vi i större detalj kan följa ägarna.

Den källa som här mest har använts är *boupp-teckningar*, av det skälet att de även uppger hur många djur som fanns på gårdarna, vilka typer av djur och till viss del även vad personen i fråga hade för sysselsättning; om han var exempelvis torpare eller lantbrukare.

Att File gård existerande under *medeltid* framgår av en *runristad gravhäll* som tidigare funnits i Othem kyrka. Den är numera förkommen, men skall enligt kyrkoinventariet år 1830 ha legat "utanför kyrkodörren på kyrkogården". C. Säve kunde inte återfinna den vid sitt besök där år 1854. Möjligen är den identisk med den häll av ljusgrå kalksten som ligger utanför korportalen. Texten på stenen lyder, översatt till svenska; Bedjen för Li(k)nats i File själ"⁹.

⁹ Sveriges runinskrifter. G285.

¹⁰ Sören Norbys räkenskapsbok för Gotland 1523–24. 2003. Landsarkivet i Visby.

¹¹ Ödegårdslistan ca 1585. Landsarkivet Visby. Avskriftssamlingen kapsel 7.

Att det handlar om en person som bott på File gård är uppenbart och här har vi den äldsta uppgiften om en ägare; dvs en *Liknat*, ett inte alldeles ovanligt namn på Gotland. Stenen är svår att datera, men torde vara från uppskattningsvis 12–1300-tal.

I Sören Norbys räkenskapsbok¹⁰ från 1523–24 finns en "Oluff Fille" registrerad på File gård i Othem socken. Han levererade 43 lass ved till slottet som skatt. Det är intressant att notera att det just är skogsprodukter han levererar och inte några varor som har med odling eller boskapsskötsel att göra.

Av de ovan nämnda uppgifterna får man ett intryck av att gården inte var delad. Det får man dock av en annan källa från 1585, den så kallade ödegårdslistan¹¹. Ödegårdslistan är en förteckning av de ödegårdar som fanns på Gotland vid den här tiden. Beteckningen öde i dessa sammanhang innebär att gården inte kunde betala skatt till staten. Huruvida det inte fanns någon brukare på gården framgår inte, men i de flesta fall torde det ha varit fallet.

I listan nämns för första gången **Lilla File** i Othem socken, vilket pekar på att File gård kom att delas under loppet av medeltiden i ett Stora File och ett Lilla File. Det är rätt vanligt med beteckningen Lilla och Stora, eller Östra och Västra, Norra och Södra etc. vad gäller gårdar på Gotland under 1600-talet. De benämns således som egna gårdar och skattar var och en för sig. Beteckningen i form av exempelvis Lilla och Stora är en direkt delning av gården, så att det uppstår två gårdar och denna delning skall inte förknippas med den *partklyvning* som sker från 1600-talet och framåt. I det senare fallet innebar delningen att brukarna på gården brukade varsin del men att gården alltså taxerades som en enda gård.

Figur 22. Exempel på ryttarhammare. Foto Östergötlands Museum.

Ett lösfynd från Files marker ger även det en fingervisning om att gården fanns under 1500-talet. År 1888 lämnades en så kallad Rytthammare från 1500-talet, en form av stridsammare, in till Historiska museet. Fynduppgifterna nämner enbart att den var "funnen af Axel Fahlström i en åker"¹² under File gård. Vilken åker det rör sig om går inte att reda ut (för en illustration av en ryttarhammare, se figur 22).

Vi har inga namn på de personer som fanns på gårdarna Lilla och Stora File vid uppteckningen av ödegårdarna på Gotland ca 1580. I samtliga yngre uppteckningar finns inte Lilla File nämnt, vilket pekar på att gården upphör att

¹² SHM Inv. 7997.

¹³ Husarbetsboken 1608. Landsarkivet Visby. Avskriftssamlingen kapsel 231:5.

¹⁴ ML- Jordeboken 1640.

¹⁵ Revisionsbok för Gotland 1653 ("Jordeboken 1653"): generalundervisningsbok om alla hemmans beskaftenhet i Gotlands län 1653. Del 3, Nordertredingen (red. Eva Östlund-Stjärnegårdh). 1979.

existera under slutet av 1500-talet och förmodligen slås den samman med File och betecknades allt sedan dess som enbart File gård. Dock kommer det framöver finnas 2 brukare på gården vilket framgår av yngre dokument, även om det varierar över tiden.

I Husarbetsboken från 1608¹³ finns två personer registrerade på File gård. Det rör sig om Jacob "Stille" och Anders "Stille", där efternamnet Stille bör tolkas som det ursprungliga namnet på File gård. Gården är vid den här tiden uppenbarligen delad mellan två brukare. Följer vi gården framåt nämns år 1626 en *Knud File* sittande på gården. Om han är den ende ägaren framgår inte, men troligen är gården delad för 14 år senare, år 1640, finns två ägare till File gård omnämnda¹⁴. Här finns då en *Per Tomsson* och en *Knud Knudsson*. Den senare är uppenbarligen son till nämnde *Knud File* som finns på gården 1626. *Per Tomsson* finns även registrerad på gården 1646.

Med upprättandet av Jordeboken 1653¹⁵ får vi en belysande bild av gården och dess marker, liksom om ägarna till gården och vem ägaren ärvt av eller köpt gården ifrån. Vid den här tiden talas det enbart om File. Som ägare till gården nämns en *Per Thommesson*, vilken uppenbarligen är densamme som omnämns 1664 som *Per Tomsson*. Enligt Jordeboken har han köpt gården av två tidigare ägare, nämligen "*Jöns Olofsson* och *Påwell Hints*, borgare i Wijssby".

Gården har således åter fått en enda ägare av allt att döma. Som synes stämmer inte namnen på de som han köper gården ifrån med namnet på den andre ägaren 1640, dvs denne *Knud Knudsson*. Visbyborgarna har troligen köpt

halva gården av *Knud Knudsson* och sålt den några år senare till *Per Thommesson*.

Från den här tidpunkten och fram till våra dagar är det fullt möjligt att följa upp i princip alla personer som bott på gården. Jag kommer dock i det följande spegla en del av ägarhistorien, med syftet att härvid något belysa gårdens funktion inte minst vad gäller djurhållning och markanvändning. Att göra en total genomgång av alla som bott på gården ligger utanför ramen för föreliggande utredning.

En belysande bild av gården Files ekonomiska situation får man i den förteckning från 1660 som tar upp de *skulder* bönderna hade till staten i form av obetalda skatter¹⁶. Gården File är åter delad vid den här tiden i två parter och parterna ägs av en "*Mårten Fijle*" och en "*Peer Olofsson Fijle*". Båda har skulder till staten. Mårten Fijle är skyldig staten 43 Rd och för Peer Olofsson sägs; "ähr inthet mera i förrådhan stor fattigdom köpte Halfue Busarfue Gårdh, dock kom inthet där på, uthan stäär i Räst för file gårdh för Anno 1657 som inthet ähr at Tilgåå."

Dessa förteckningar över skulder till staten får sin fortsättning i 1662 års *skatteavkortningar*, som är en lista på de personer/gårdar som man så att säga har gett upp hoppet om att få inbetalt några resterande skulder från. En av dem som hör till denna kategori är denne Peer Olofsson Fijle, som är, som det står i 1662 års *skatteavkortningar*; "Förrymd till Curlandh¹⁷, intet hopp". Hur det är med återbetalningen av de 43 Rd som Mårten Fijle var skyldig framgår inte, inte heller vart han tog vägen.

1600-talet är en mycket ansträngd period på Gotland, med många gårdar öde, dvs som inte kan betala skatt och de blir kronogårdar, i betydelsen att staten tar över gården och försöker få någon att ta upp den igen mot ett antal

års skattefrihet. Staten var ju mån om att det skulle finnas brukare på varje gård, som kunde betala skatt. En genomgång av revisionsboken 1653 visar att ca 30 % av alla gårdarna på södra Gotland var öde eller hade varit öde när kartläggningen genomfördes.

Den geometriska avmätningen av File, upprättad 1695, upptar en *Pär Fijhle* som ägare till gården. Så som det uttrycks i beskrivningen till kartan får man ett intryck av att det har varit tvister om gården och vem som är den rätte ägaren till den, då denne Peer Oloffson Fijle lämnat Gotland för Curland (Lettland). Beskrivningen till kartan förtäljer att "*Detta hemman brukas av Pär Fijhle, vilken är rätte ägaren*". Förmodligen är han son till den förrymde Peer Olofsson Fijle.

Så långt bak i tiden vi kan följa ägarna och brukarna till gården kan man notera att det är omfattande köp och försäljning av delar eller hela gården och den har uppenbarligen inte gett något större överskott. Gården har varit öde till och från och med så dålig avkastning att man inte kunnat betala skatten.

Vi talar uppenbarligen om en liten gård i periferin av odlingslandskapet, där inkomsten framför allt kommit från skogen, vilket inte minst framgår av *Jordeboken* 1653 som nämnder följande förtjänster för gårdarna i Forsa Ting, "I detta tingh förtiäner allmogen sigh penningar medh allehanda träwärks och materialers försällandes, elliest och effter i detta tingh een stoor ymnogheet är på skough, ty kiänna detta tings inbyggia(re) een märckeligh hielp af tiärubrännande och dee widh siön boelägne gårdar hafwa sin största penningeförtiänst medh fiskerij, hwilcket här exellerar¹⁸.

¹⁶ Gotlands restanser 1660.

¹⁷ Curlandh, eller Curland är en del av våra dagars Lettland.

¹⁸ Revisionsbok för Gotland 1653. 3. Nordertredingen. Gotlandica 19.

Kalkpatronernas tid

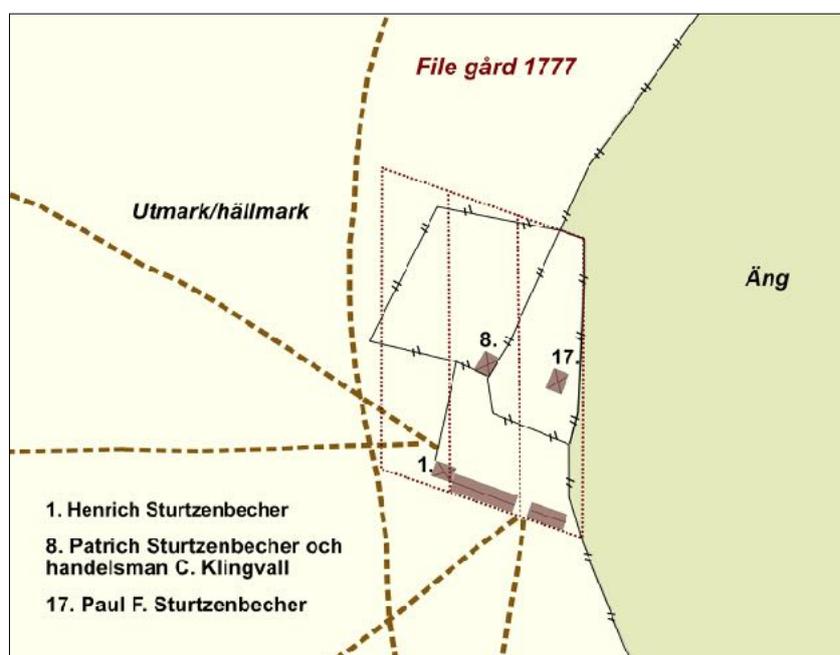
Under början av 1700-talet sker ett ägobyte av gården som totalt kommer att förändra nyttjandet av markerna till gården. Från att under äldre tid, fram till slutet av 1600-talet eller början av 1700-talet, ha varit en mindre gård i kanten av större alvarmarker, med huvudsaklig inriktning på traditionellt jordbruk, blir den nu en resurs för en expanderande kalkindustri med stort behov av kalksten och ved. I början av 1700-talet, gissningsvis omkring 1710, flyttar en Fredric Henricsson Sturtzenbecher till Gotland från Stockholm och köper av allt att döma File gård, men även granngården Ytings.

Han var född i Stockholm 1684 och var son till Henrik Sturtzenbecher, född 1651 i Tyskland och inflyttad till Sverige och Stockholm under andra halvan av 1600-talet. Syftet med flytten till Gotland var uppenbarligen att starta en kalkindustri i området och den kalkugn som finns i södra delen av File gårds marker anläggs vid den här tiden. Sedan en tid tillbaka fanns redan en kalkindustri i Länna och Slite, inte minst genom en från Tyskland inflyttad Marcus Schröder, som ägde flera gårdar i Othem socken och som var skutskeppare, hamnfogde, rådman, riksdagsman, skeppare och kalkbruksägare. Han anlade den första kalkugnen på Länna 1647.

Fredric Henricsson Sturtzenbecher gifter sig 1713, 29 år gammal, med en Margareta Paulsdotter från Othem, som då var 17 år gammal. Hon var dotter till Paul Fries (kalkpatron på Länna) och Elisabet Ihre, som båda hade kopplingar till Länna och kalkindustrin generellt, inte minst Paul Fries som var son till Margareta Marcusdotter Schröder i Sli-

te. Fredric och Margareta fick mellan åren 1715-1719 fem barn; fyra söner och en dotter.

När storskiftet genomförs över File och Ytings gårdar 1777 är båda föräldrarna döda (Fredric 1735 och Margareta 1774). Skiftet genomfördes som synes kort tid efter att modern dog och uppenbarligen för att klarlägga ägarförhållandena mellan barnen av gårdarna File och Ytings. Tre av sönerna; Paul Fredric Sturtzenbecher, Henrik Sturtzenbecher och Patrik Fredricsson Sturtzenbecher, tillsammans med en handlande Claes Klingvall (som är gift med brödernas syster; Helena Elisabeth Sturtzenbecher), delar på ägorna till gårdarna File och Ytings.

Figur 23. Detalj över File gårdstomt och hur denna delades upp vid skiftet 1777. Idag finns inga byggnader kvar och spåren av dessa är mycket diffusa, inte minst på grund av den täta vegetationen. Den mangårdsbyggnad som finns på tomten nummer 8 har varit ett stenbyggt hus, medan övriga byggnader har varit av trä. Renritning av storskifteskartan 1777.

Gården File delas mellan de tre bröderna Sturtzenbecher och handlanden Claes Klingvall på så sätt att Henrik och Paul Fredric får en tredjedel vardera och Patrick tillsammans med handlanden Claes Klingvall får en tredjedel. Gården Ytings delas i två lika delar mellan bröderna Henrik och Paul Fredric. Samfällt mellan de skilda ägorna är kalkugnen på File

gårds marker och en skogsremsa i östra kanten av Ytings marker samt området med sågen eller sågarna vid ån i södra delen av Ytings marker. För övrigt kan man notera att bröderna Henrik och Patrick också är kalkugnsägare på Länna, nere i Slite¹⁹.

Troligen har folket initialt bott både på File gård och Ytings gård, men exakt vem som bodde var går inte att utläsa ur kartan. Följer man personerna framåt kan man notera att ingen av vare sig barnen eller föräldrarna, står som avliden i Othem, utan i Slite, Visby och Boge och sannolikt har de inte bott någon längre tid på någon av gårdarna i Othem utan flyttat ner till Slite.

Markerna på File gård kommer nu alltmer att nyttjas som *resurs för kalkindustrin*. Intill kalkugnen används ytmässigt tämligen omfattande områden för kalkstenstäkt. Brotten är som regel mycket grunda, från en halv meter till maximalt en meter djupa. Arbetet skedde helt manuellt. Genom att stenen bröts tämligen grunt kom omfattande områden att nyttjas till stenbrott.

Den andra väsentliga varan som krävs för kalkbränning är stora mängder *ved*, vilken togs från omgivande marker inom File gårds ägor.

Sannolikt försålades även ved till kalkindustrin i Slite. Man kan notera i storskifteskartan att gårdarna hyser en, möjli-

Figur 24. Bouppteckningarna över gården File visar på de personer som bodde på Files marker. Det rör sig uteslutande om arbetsfolk och torpare, med direkt koppling till kalkugnsverksamheten på gården. Inte i något fall rör det sig om en konkret markägare, med möjligt undantag av Johan August Snäckerström, död 1915. Källa: Gotlands norra häradsrätts arkiv (1557–1899). Landsarkivet i Visby.

Uppgifter från bouppteckningar om boende på File gård

1788. Rasmus Nilsson, *kakelugnsmakare*, hustru Onsa Ericksdotter. De bor på File grund

1795. Rasmus Nilsson. *Kakelugnsmakare* (se ovan). Ingen uppgift om boskap.

1802. Olof Jonsson, *torpare*.

Kreatur: 1 stycke kokreatur, 1 stycke häst, gammal, 2 stycken gamla lamm, en get.

1808. Mårten Nilsson, *kakelugnskarl*

1810. Peter Hassellund, *kakelugnsmakare*, boende på File grund. En manbyggning.... med flat tak utan loft 12 alnar lång. En fähusbyggnad med bräder, gammal, 14 alnar lång. Kreatur; 1 ko, 1 gammal morlamb, dito morlamb, 1 gymer, 1 bagge, 1 svart get, 1 vit get.

1819. Martin Högbom, hustru. Han var *kalkugnsarbetare*.

1825. Magnus Wiberg, *torpare*, boende å Fihle hemmans grund. En gammal manbyggning av trä med 13 alnar lång och 6 alnar bred. 1 gammalt fähus, 7 alnar långt, 6 alnar brett. Inga djur enligt uppgift.

1831. Olof Mickelsson, *torpare*.

1846. Olof Fohlström *torpare*. Kreatur. 1 svart häst, 1 svart sto, 1 stycken morlamb, 1 lambock.

1853. Maria Catharina Englund, f. Norrby, gift med *arbetskarlen* Adam Englund (sedan).

1853. Maria Catharina Ruthberg, f. Hassellund, gift med *kakelugnsmakaren* Peter Hassellund (se ovan). Boende på File grund.

1862. Johan Petter Pihlström. *Arbetskarl*. Bor på File grund.

1879. Elisabeth Snäckerström f. Stenbom. Bor på File grund. Gift med nedan Johan Snäckerström.

1881. Johan Snäckerström. *Arbetskarl* vid Fihle i Othem. Inga djur.

1888. Adam Englund, *arbetskarl*. Gift med Maria Catharina Englund (se ovan).

1903. Knut Amadeus Snäckerström, *skomakare*

1911. Johan August Nilsson. *Hemmansägare*

1915. Anders Petter Snäckerström, *arbetare*.

¹⁹ Munthe, H. 1943-44. Om kalkindustrin på Gotland, sid 111.

gen två, *sågar* nere vid ån i sydöstra delen av Ytings marker, vilket pekar på ett omfattande uttag av skog på gårdarnas marker.

Det är tydligt att någon mer omfattande ordinarie jordbruksverksamhet inte skedde inom Files marker efter att familjen Sturtzenbecher köpte upp gårdarna. Detta framgår tämligen väl av de *bouppteckningar* som belyser vilka de människor var som bodde på "File grund" (beteckningen File grund i bouppteckningarna betyder att personen ifråga bodde någonstans på Files marker, det är inte markägaren med andra ord).

Listan över bouppteckningar från slutet av 1700-talet och 1800-talet ger en belysande bild av vilka som bodde på File grund och deras sysselsättning (figur 24 på föregående sida). I de flesta fall framgår det vad personen har sysslat med, i andra fall inte, men ett genomgående drag i bouppteckningarna över boende på "File grund" är att det är kalkugnsmakare, torpare och andra arbetare, dvs personer som framför allt varit engagerade i kalkindustrin och inte var markägare. Ingen av de förmodade markägarna syns i bouppteckningar, vilket pekar på att de sålt gårdarna och verksamheten till andra och avflyttat från gården, Om de ens har bott där under någon längre tid.

Verksamheten i kalkindustrin expanderar under loppet av 1800-talets första hälft och år 1844 anläggs en andra kalkugn på File, belägen ca 800 meter längre mot norr, inte långt från Files gamla gårdsplats (idag upptagen i kulturmiljöregistret som L1975:671).

Utöver dessa två kalkugnar har det funnits ytterligare en kalkugn som hörde till miljön, belägen längs vägen från den södra ugnen mot öster mot Slite. När denna kalkugn anläggs är oklart, men det torde ha varit under början av 1800-talet. Idag är det en starkt eroderad ruin, kraftigt överväxt.

Tyvårr är inte utmarken till File och Ytings kartlagda vid laga skiftet 1876, som således i princip enbart berör inägorna. Vi kan med andra ord inte få en heltäckande bild av situationen inom hållmarkerna och hur dessa nyttjades. Det är dock säkerligen så att situationen inte var nämnvärt annorlunda än efter att familjen Sturtzenbecher köper in gårdarna och skapade en kalkindustri.

Man kan notera i kartan att det inte längre finns någon bebyggelse på File gamla gårdsplats och det mest sannolika är att platsen är övergiven omkring 1800 eller strax efter. En delning av en del av Files marker 1817, då två bröder Kahl, varav en är skeppare i Slite, tar

Figur 25. Samsugnen på File 1934. Man kan notera hur öppet landskapet är. Foto L. Way-Matthiesen, ur Munthe, H. 1943–44. Om kalkindustrin på Gotland, sid 30.

över gården, sannolikt för att driva kalkugnsindustrin vidare, är troligen tidpunkten då familjen Sturtzenbecher flyttar från trakten.

Tiden för laga skiftet av inägorna sammanfaller väl med slutet för kalkugnsperioden inom File gård. Den sent anlagda kalkugnen i norrtas ur bruk ca 1875, efter att ha varit i drift i ca 30 år, och den av bröderna Sturtzenbecher samägda ugnen i söder läggs ner ca 1880²⁰, efter att man har bränt kalk i den under ca 150 år.

²⁰ Munthe, H. 1943–44. Om kalkindustrin på Gotland, sid 63.

1900-talets historia och Cementa

Verksamheten vad gäller stembrytning och kalktillverkning efter 1880 inom Files marker har av allt att döma gått på sparlåga, men uttaget av ved och skog för diverse ändamål har säkerligen fortsatt kontinuerligt.

Under loppet av 1930-talet och 40-talet genomförde Cementa, som då ägde fastigheten, provborrningar på Files utmarker, med sikte inställt på framtiden. Redan i slutet på 1930-talet borrade Cementa efter olja och gas på Filehajdar. Man byggde ett borrhorn och en byggnad intill denna som blev basen för undersökningarna. Man kom att borra ner till 513 meter utan spår av olja eller gas. Resterna efter denna provborrning kan ännu ses i landskapet i form av ett borrhål och en källare uppförd i cement, idag täckt av en plåt och vattenfylld.

Borrhornet och den intilliggande byggnaden finns markerade i den äldre ekonomiska kartan, som bygger på en flygbild tagen 1938. Borrningen pågick uppenbarligen bara några enstaka år.

Senare på 1940-talet gjorde Cementa ytterligare borringar på Filehajdar, denna gång för att bedöma kvaliteten på kalkstenen. Spritt över

Figur 26. Ett av ett drygt 10-tal "gruvhål" som påträffats vid fältinventeringen. De är genomgående ett par meter i diameter och upp till 2-3 meter djupa, i många fall vattenfyllda.

Figur 27. En av de mer fascinerande lämningarna inom utredningsområdet utgörs av spåren av den oljeborrning som gjordes inom Filehajdar på 1930-talet. Bilden visar bygget av borrhornet. Idag finns rester kvar av borrhålet och en cementerad "källare" registrerade som RAÅ L1976:5767. Bild från Gotlands Museums arkiv

Filehajdar finns än idag ett stort antal provhål, bestående av ca 3 meter breda och upp till 3 meter djupa hål i berggrunden med tämligen raka kanter (figur 26).

De flesta av dessa provhål är idag vattenfyllda och i en del fall överväxta, vilket gör dem svåra att upptäcka i terrängen. De återfinns framför allt på den centrala högsta delen av Filehajdar. Några av gruvhålen har lagts igen under sen tid.

Som en förlängning av provundersökningarna togs på 1940–50-talet upp ett mindre brott centralt uppe på högsta punkten inom Filehajdar. Detta var i bruk en tämligen kort period.

Historien om File gård – en sammanfattning

Den lilla gården i kanten av skogen

Kapitlet har belyst historien om File gård, en gård med synliga rötter i den äldre järnåldern, i form av husgrund och gravar intill gårdsplatsen för File gård, och med en kontinuerlig bosättning i kanten mellan inägor och utmark fram till 1700-talets slut, då gården blir en del i Sliteområdets stenindustrihistoria.

Gården File har sedan förhistorisk tid sina marker samlade i två delar. Längst i öster, ner mot en nordsydgående dalgång, ligger gårdens väsentliga produktionsmarker; dvs åker och äng. Väster ut, ut över hållmarkerna, finns gårdens utmarker med skog och ett par inhägnade hagmarker i övergången mellan hållmarkerna i väster och inägorna i öster. Mellan dessa av naturen givna delar går en äldre vägsträckning i nordsydlig riktning som en skiljelinje mellan åker, äng och hage i öster och hållmarker i väster.

Intill vägen finns här rester efter *File gårds bebyggelse* i form av husgrunder, spår av hägnader och ett mindre *graofält* från sannolikt den yngre järnåldern. Strax norr om gårdsplatsen finns en *husgrund* från den äldre järnåldern som visar på den långa kontinuiteten på gården.

Ut över hållmarkerna mot väster, mot Hejnum, leder ett flertal *vägar*, vilka i flera fall har ett förhistoriskt ursprung, avspeglat i ett antal *gravar* placerade i direkt anslutning till vägar. Vägar under äldre tid utgjorde i många fall också gränser mellan gårdar, vilket avspeglar sig i ett antal bevarade *gränsstenar* i landskapet. Framför allt gäller detta den väg som bildar fastighetsgräns i den sydöstra delen av

fastigheten, och som fortsätter över hållmarkerna mot Hejnum och gårdarna Bjärs och Rings.

Utöver dessa gravar längs vägarna, som framför allt ligger längs vägarna utanför nu aktuellt område, finns inga lämningar från förhistorisk tid inom den centrala delen av Filehajdar. Det är inte heller att vänta att här skall finnas exempelvis boplatser, då markerna utgörs av mycket tunna jordlager direkt på hällen, vilket omöjliggör odling.

Kalkpatronernas tid

Från början av 1700-talet kommer landskapet av markägarna, familjen Sturtzenbecher, att i hög grad nyttjas för *stenbrytning* och *vedfångst* och i mycket ringa grad för jordbruk. En första *kalkugn* anläggs i början av 1700-talet och en andra *kalkugn* omkring 1844. Omfattande områden, framför allt i anslutning till den södra, äldsta, kalkugnen, nyttjas för *stenbrytning* och markerna i övrigt inom utmarken har i hög grad nyttjats för vedfångst i vid bemärkelse, framför allt till kalkugnsbränningen. Ägarna till File gård äger även granngården Ytings och de har av allt att döma initialt bott på denna gård, för att efter en tid bosätta sig inne i Slite.

På Files grund bor till och från torpare, kalkugnsarbetare och andra som arbetade med stenbrytning och kalkbränning. De har i vissa fall några enstaka djur för eget bruk, men många är enbart arbetare vid kalkugnarna och de sysslor som är förknippade med detta.

Spåren av de senaste 300 årens industrihistoria vid File är många och tydliga, inte minst i form av två *kalkugnar* med tillhörande omfattande grunda stenbrott. Den norra ugnen tas ur bruk omkring 1875 och den södra slutar att användas omkring 1880. Landskapet kring kalkugnarna är ännu fram på 1930-talet öppet och förött, men växer så sakteliga igen fram till våra dagar.

Med Cementas köp av fastigheten börjar en ny fas i landskapets utveckling inom Filehajdar,

en fas som i hög grad är en direkt fortsättning på den tidigare stenindustrin.

Provbörningar efter olja under slutet av 1930-talet inleder en ny fas i nyttjandet av området, även om det sker i mycket marginell skala. Provbörningar av kalkens kvalitet och ett antal *provhål* från 1940-talet och en begränsad brytning i ett centralt beläget *stenbrott* under 1950-talet knyter an till den tidigare historien i området, men läggs ner efter ett antal års verksamhet.

De centrala delarna av Filehajdar är alltså öppna, trädfattiga och har i ringa grad förändrats sedan stenbrytningens tid, medan de delar av området som hyser något tjockare jordtäckning är under igenväxning.

Sammantaget kan man konkludera att gården File, genom att stora delar av landskapet ännu är intakt, är ett belysande exempel på hur människan under flera tusen år nyttjat landskapet och styrts av skilda markers utbredning och belägenhet. Gården speglar väl den långa kontinuiteten i det gotländska landskapet, där marker som brukades under den äldre järnåldern än idag är väsentliga delar i ett produktionslandskap, vare sig det gäller att nyttja skogen eller de lägre liggande delarna för åker- och ängsbruk.

File gård avviker dock från den traditionella gotländska gården i och med den tydliga omläggning av verksamheten som sker under början av 1700-talet genom satsningen på stenindustri. Spåren efter 300 års verksamhet med tyngden i sten och skog är många och tydliga.

Kulturhistorisk värdering

Gården File speglar en tydlig utveckling från en normal, om än liten, gård i periferin av det odlingsbara landskapet, till ett landskap starkt påverkat av stenbrytning och kalkbränning med tillhörande uttag av ved och virke.

Den historiska dimensionen kan därmed sägas speglas i två skilda kulturhorisonter. Den förs-

ta utgörs av själva gårdsplatsen, med tillhörande lämningar i form av husgrunder, gravfält, stenar med sliprännor och odlingsspår. Till denna horisont skall också föras de gravar som ligger i periferin av gårdens marker, i direkt knytning till äldre vägar. Det gäller inte minst det omfattande gravfältet RAÄ L1975: 559, beläget strax utanför området för kalkugnen i söder. Längst i väster finns några gravar som markerar gränsen för gårdens territorium under äldre tid.

Den andra horisonten utgörs av tiden från 1700-tal och framåt, speglad inte minst i de två kalkugnar som finns i den östra delen av fastigheten. Med intilliggande kalkbrott visar de på en ca 150 år lång historia som plats för en omfattande stenbrytning och kalkframställning.

5

Kulturhistoriska värdemiljöer

Att värdera en miljö

Utgångspunkten för en värdering av värdefulla kulturmiljöer inom utredningsområdet är en bedömning av förekommande miljöer och lämningar och den metodik som finns beskriven i riksantikvarieämbetets vägledning för värdering av kulturmiljöer²¹. Begreppet kulturvärde definieras som "de möjligheter materiella och immateriella företeelser kan ge vad gäller att inhämta och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang – samt därigenom människors livsvillkor i skilda tider, inklusive de förhållanden som råder idag".²²

Den kulturhistoriska värderings- och urvalsprocessen kan brytas ned i fyra olika processmoment; det *beskrivande*, det *analyserande*, det *planerande* och det *beslutande*. Det *beskrivande* momentet handlar om att identifiera vilka uttryck som återspeglar skilda kulturhistoriska skeenden. Därigenom avgränsas och beskrivs det kulturhistoriska sammanhang som blir utgångspunkt för bedömning av det kulturhistoriska värdet.

I det *analyserande* momentet bedöms *hur* och *i vilken grad* dessa uttryck speglar det kulturhistoriska sammanhang som valts ut i det första momentet och där det *planerande* momentet består av prioritering och planering, med utgångspunkt i *hotbild* och *förutsättningar*. I slutändan kan det handla om ett beslutande moment som rör formella beslut och avgöranden om skyddsbestämmelser och resursfördelning men också om former och metoder för förvaltning, förmedling och uppföljning.

Ett kulturhistoriskt värde "består i de möjligheter materiella och immateriella företeelser kan ge vad gäller att inhämta och förmedla

kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang – samt därigenom människors livsvillkor i skilda tider, inklusive de förhållanden som råder idag".²³

Enkelt uttryckt kan sägas att ju bättre en företeelse bidrar till möjligheterna att utvinna och kommunicera en bredd av kulturhistorisk kunskap – desto högre är dess kulturhistoriska värde. Det ovan sagda ger stöd för bedömning av en företeelses kulturhistoriska värde med utgångspunkt i tre huvudkriterier:

- *Möjlighet till kunskap och förståelse avser det kulturhistoriska informationsinnehållet och dess läsbarhet – dokumentationspotential respektive kommunikationspotential.*
- *Kulturhistorisk helhet handlar om företeelsens "fullständighet" med avseende på kvarvarande beståndsdelar för oförändrad eller förändrad företeelse – tids- respektive processkontext.*
- *Relevans gäller företeelsens roll som kännetecknande eller på annat sätt särskilt betydande för sin tid och kontext. Här görs en bedömning av om och i vilken grad varje kriterium är uppfyllt samt förklaras hur, varför och på vilket sätt den berörda företeelsen motsvarar bedömningen – dvs. vilka värdena är, hur de graderas, vad de står för och hur de framträder.*

Kulturhistoriska värdemiljöer inom UO

Redovisningen av historien om gården File och beskrivning och analys av historien om gården parat med spåren i landskapet utgör grunden för en bedömning av kulturhistoriska värdemiljöer inom utredningsområdet. Analysen avseende File gård har tydligt markerat två huvudsakliga kulturhistoriska linjer inom området, vilka följer på varandra i tid.

²¹ Plattform för Kulturhistorisk värdering och urval. Grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet. Rapport RAÄ 2015-01-19.

²² Plattform för Kulturhistorisk värdering och urval. Grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet. Rapport RAÄ 2015-01-19, sid 37.

²³ Sida som ovan.

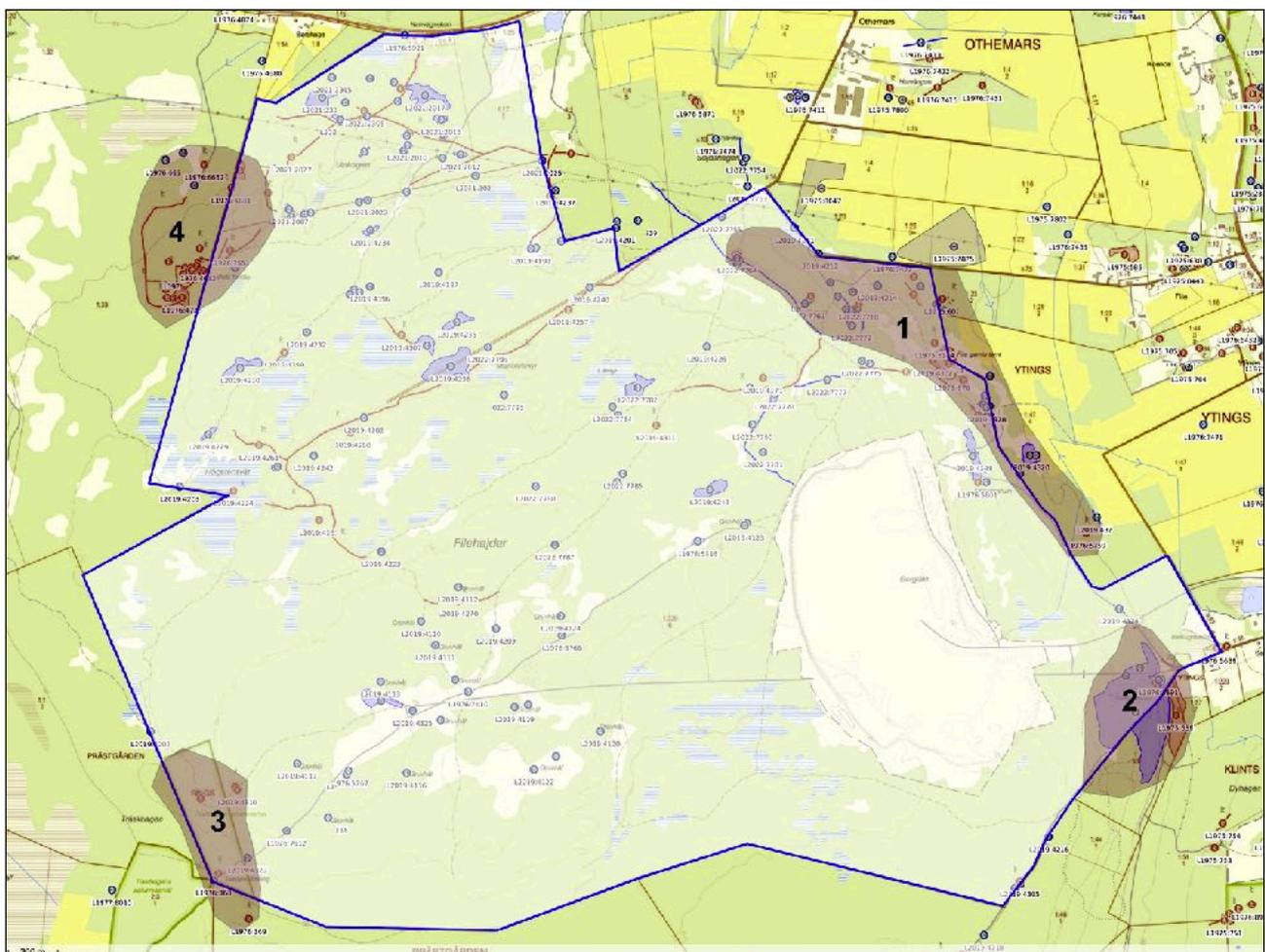
Den första grundbilden utgörs av själva gården File, som ett exempel på en liten perifer gård belägen i kanten av bättre marker och sämre marker, sett ur jordbrukssynpunkt. Genom att gården kom att odöläggas på dess ursprungliga plats, kopplat till välbevarade spår av såväl dess förhistoriska del (järnåldersgård, gravfält, sten med sliprännor, väg) som dess medeltida och historiska tid i form av ruiner efter mangårdsbyggnad, odlingslämningar och ängsmarker.

Det andra tydliga historiska skeendet inom området utgörs av det industrihistoriska skeendet med början under 1700-talet fram till våra dagar. Den distinkta omläggningen av gårdens funktion från en typisk mindre jordbruksgård till en industrimiljö har avsatt omfattande spår i landskapet, inte minst då i form av två, för-

hållandevis, välbevarade kalkugnar och ett omfattande landskap med grunda stenbrott.

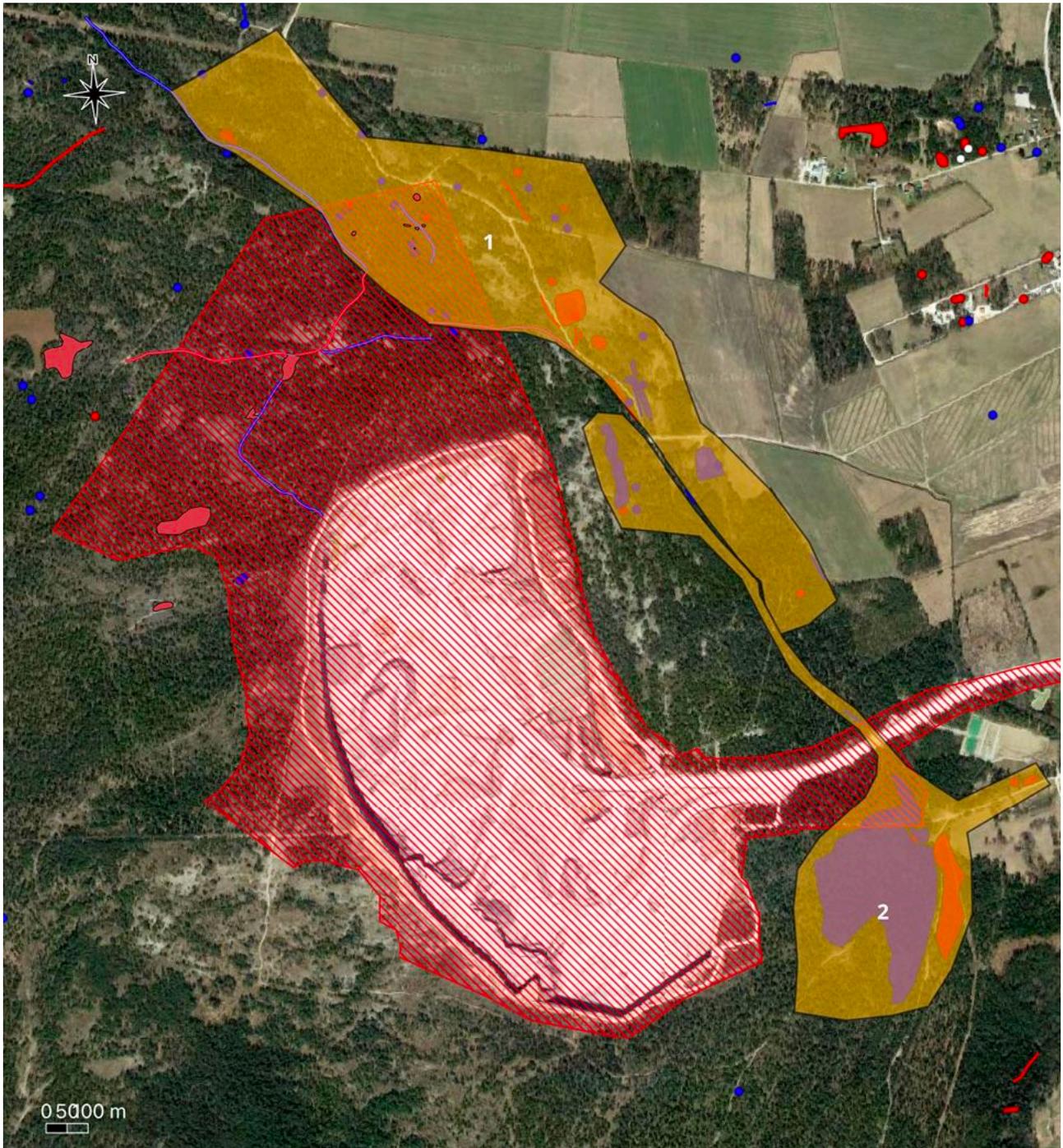
Den sammanbindande länken genom hela historien är det vägnät som till delar finns redan under förhistorisk tid, och som kom att utvecklas/kompletteras under kalkbruksperioden.

Sett till hela det under tidigare år dokumenterade och analyserade området finns fyra utpekade miljöer som knyter till de ovan redovisade två tidshorisonterna (figur 28), där tre miljöer kopplas till den förhistoriska perioden (inklusive riksintresset för kulturmiljö i form av järnåldersgården Fallet) och en till kalkindustritiden²⁴. I det följande kommer dock enbart de två miljöer som berör eller tangerar nu aktuellt utredningsområde att behandlas och

Figur 28. De i tidigare utredningar utpekade värdefulla miljöerna (Carlsson, D. 2022)

²⁴ Carlsson, D. 2022. Arkeologisk fältinventering. Österby 1:229 Othem socken. Rapport Arendus 2022:31.

Figur 29. De två nu utpekade och reviderade bedömda värdefulla kulturmiljöerna i relation till verksamhetsområdet. Område 1 utgör File gårdsmiljö med tillhörande lämningar som kan knytas till gården, område 2 utgör kalkindustri-miljön bestående av tre kalkugnar och intilliggande större stenbrott.

följas upp mer i detalj avseende avgränsning etc. Det handlar om gårdsmiljön File och den intilliggande industrimiljön koncentrerad till de två kalkugnarna.

Det bör noteras att en avgränsning av en miljö med ett streck inte automatiskt bör ses som en definitiv gräns för påverkan. Det handlar sna-

rare om att vid en exploatering inom eller intill den utpekade miljön ingreppet som sådant, beroende på vad det handlar om, måste vägas mot åtgärdens bedömda påverkan på upplevelsen och bevarandet av en utpekad kulturhistorisk miljö.

Figur 30. File gamla gårdsplats med ruin av stenbyggt hus, idag helt överväxt.

Område 1. File gårdsmiljö

Möjligheterna att förstå historien om File gård är, sett i relation till andra gotländska motsvarande gårdar, mycket god i och med att spåren av historien är väl framträdande i landskapet och att de flesta delarna av gården fortfarande är bevarade och förhållandevis väl synliga. Spåren av bebyggelsen från 1700-talet är till del framträdande i form av en tydlig ruin, om än kraftigt överväxt. Strax söder om bebyggelseplatsen finns ett mindre gravfält som bör knytas till gården och dess historia under den yngre järnåldern. Öster och sydöst om gårdsplatsen är ännu delar av det äldre ägomönstret framträdande i form av stenmurar, grindstolpar och plats för äldre skvaltkvarn intill ett mindre, idag uttorkat, vattendrag och spår av äldre odling.

Norr om gården, i det idag starkt igenväxta ängat, finns gårdens äldre bebyggelsehistoria i form av en tydlig husgrund från den äldre järnåldern. Intill denna kan man svagt skönja delar av den åkermark som hörde till järnåldersgården. I utkanten av järnåldersgårdens

sannolika inägomark, mot väster, finns ett par gravar och utanför utredningsområdet i norr ett mindre gravfält, vilka tolkas möjligen höra samman med järnåldersgården.

Förbi såväl järnåldersgården som det senare File gård löper en äldre väg med rötter i förhistorisk tid, från söder mot norr upp mot Otthemars gård. Vägen bildar en dåtida tydlig gräns mellan gårdens inägor öster om vägen och utmarken väster om vägen. Vägen är sedan några år tillbaka breddad och uppgrusad med kalkgrus, vilket förtar något intycket av äldre väg. Dock är att märka att vägen ännu i hög grad följer den äldre sträckningen.

Sammantaget finns här i stort sett alla de delar som kan kopplas till historien om en gotländsk gård i ett perifert läge, där historien som kan utläsas ur de äldre kartorna ger ytterligare dimensioner till kulturmiljön.

Avgränsningen av miljön innebär att man rumsligt knyter samman spåren av odling och äldre väg i södra delen, via bebyggelsens plats med tillhörande gravfält centralt i området,

vidare mot norr och där inbegriper järnåldersgården och gravarna i övergångszonen mellan inägor och utmark i norra delen. Miljön knyter därtill an till de äldre vägar som var en väsentlig del i gårdens historia.

Det bör noteras att miljön karaktäriseras av ett flertal skilda objekt, där många lämningar är registrerade som övrig kulturhistorisk lämning och ett antal som fornlämning. För bevarandet av miljön är det värt att notera att alla de delobjekt som bildar miljön har betydelse för förståelsen av historien om gården File, såväl husgrunderna och gravarna som den nutida vägen, stenmurar och röjningsrösen. Det är dock samtidigt så att vissa inslag i miljön kan karaktäriseras som kärnvärden där själva gårdsplatsen med närområde, inkluderande gravfält, åkermark och kopplingen till den äldre järnåldersgården är centrala i miljön och där den nord-sydgående vägen under äldre tid utgjorde en naturlig gräns för gårdens centrala område öster om vägen, väl framträdande i den äldsta kartan över File gård.

Område 2. Den industriella miljön

Den andra miljön som bedömts vara av betydande kulturhistoriskt värde är belägen strax utanför verksamhetsområdets sydöstra hörn och östra avgränsning. Den utgörs av resterna av en för miljön och historien om File betydelsefull industrimiljö i form av tre kalkugnar med tillhörande mårdhögar och omfattande spår av stenbrott, framför allt intill den södra kalkugnen. Dessa ugnar utgör den centrala delen i File gårds sentida historia som en kalkpatronsgård.

Lämningarna är tämligen väl synliga, lättavlästa och knyter an till ett

par vägar av hög ålder. Den södra kalkugnen, som är den större och äldsta, tillkommen under första hälften av 1700-talet, var i bruk fram till slutet av 1800-talet. Den norra kalkugnen är tillkommen omkring 1840 och kom endast att vara i bruk ca 30 år.

De stenbrott som bäst belyser hur brytningen gick till återfinns i landskapet runt den södra kalkugnen, även om vegetationen till del döljer spåren av stenbrotten. Man kan tydligt notera hur brytningen i hög grad knyter an till de två vägar som löper genom området. Området runt den norra kalkugnen är mer påverkat av sentida aktiviteter, men själva ugnen är ännu förhållandevis väl synlig. Strax sydöst om ugnen finns rester av en enkel byggnad som tro-

Figur 31. Den norra kalkugnen så som den såg ut 2008. Bilden nedan visar samma ugn idag (från en annan vinkel) som visar hur kalkugnen allt mer försvinner i grönskan.

ligen utgjort en övernattningsplats i samband med bränning av kalk.

Avgränsningen av miljön innebär att tyngdpunkten ligger i den södra kalkugnsmiljön, inbegripet ett gravfält som återfinns i kanten av stenbrottet. Mot norr är det väsentligt att ha med den väg som knöt ihop de två kalkugnarna och via vilken sten, kalk och ved fördes till Slite. Vägen bildar den sammanhållande länken mellan de två ugnarna och gårdsplatsen.

Dock är den historiska vägen avbruten av transportvägen från stenbrottet till cementfabriken i Slite, vilken så att säga delar den historiska miljön i två delar. För att ändå markera sambandet mellan de två ugnarna och den historiska vägen mot Slite, kan det likväl finnas skäl att hålla de två delarna tillsammans, i linje med kartredovisningen.

Miljön utgör som helhet ett bra exempel på hur en för Gotland väsentlig näring etableras under loppet av 16- och 1700-talet och att den kom att vara en betydelsefull del i sysselsättningen och produktionen på de gårdar som låg inom eller gränsande till hällmarkerna runt om på Gotland, som i fallet File. Miljön illustrerar också väl den landskapspåverkan stenbrytningen hade vid den här tiden, då de tunna brytlagren gjorde att man behövde ta stora områden i anspråk för brytningen.

6.

Referenser och
administrativa
uppgifter

Referenser

Arkiv

Riksantikvarieämbetets Forsök.
Gotlands Museums Arkiv.
Statens Historiska Museums arkiv.
Sören Norbys räkenskapsbok för Gotland 1523–24. 2003. Landsarkivet i Visby.
ML– Jordeboken 1640. Landsarkivet i Visby.
Gotlands restanser 1660. Landsarkivet i Visby.
Sveriges runinskrifter. G285. Riksantikvarieämbetet.

Lantmäteriverket

Rikets allmänna kartverk. Ekonomiska kartan 1941. Blad J131-135.
Geometrisk avmätning File gård 1696, akt 09–oth-4. Lantmäterimyndighetens arkiv.
Storskifte File och Ytings, 1777. Akt H67-22:1. Lantmäteristyrelsens arkiv.
Laga skifte inägor 1876. Akt 09–oth-63. Lantmäterimyndighetens arkiv.

Rapporter

Ängs- och hagmarksinventeringen 2002–2021. Jordbruksverket. TUVÅ.

Litteratur

Munthe, H., Way-Matthiesen, L. & Hansson, H. 1945. Om kalkindustrien på Gotland, Stockholm.

Revisionsbok för Gotland 1653 ("Jordeboken 1653"): generalundervisningsbok om alla hemmans beskaffenhet i Gotlands län 1653. Del 3, Nordertredingen (red. Eva Östlund-Stjärnegårdh). 1979.

Administrativa uppgifter

Arendus uppdragsnummer: 2023:12.

Beställare: Cementa AB.

Landskap: Gotland.

Län: Gotlands län.

Kommun: Gotland.

Socken: Othem.

Typ av utredning: Kulturmiljöutredning.

Undersökningsperiod: Januari–februari 2023.

Koordinatsystem: SWEREF 99 ^{TM}.

Utredningsansvarig: Dan Carlsson, Arendus.

Deltagande arkeolog: Alice Rosa Brusin, Arendus.

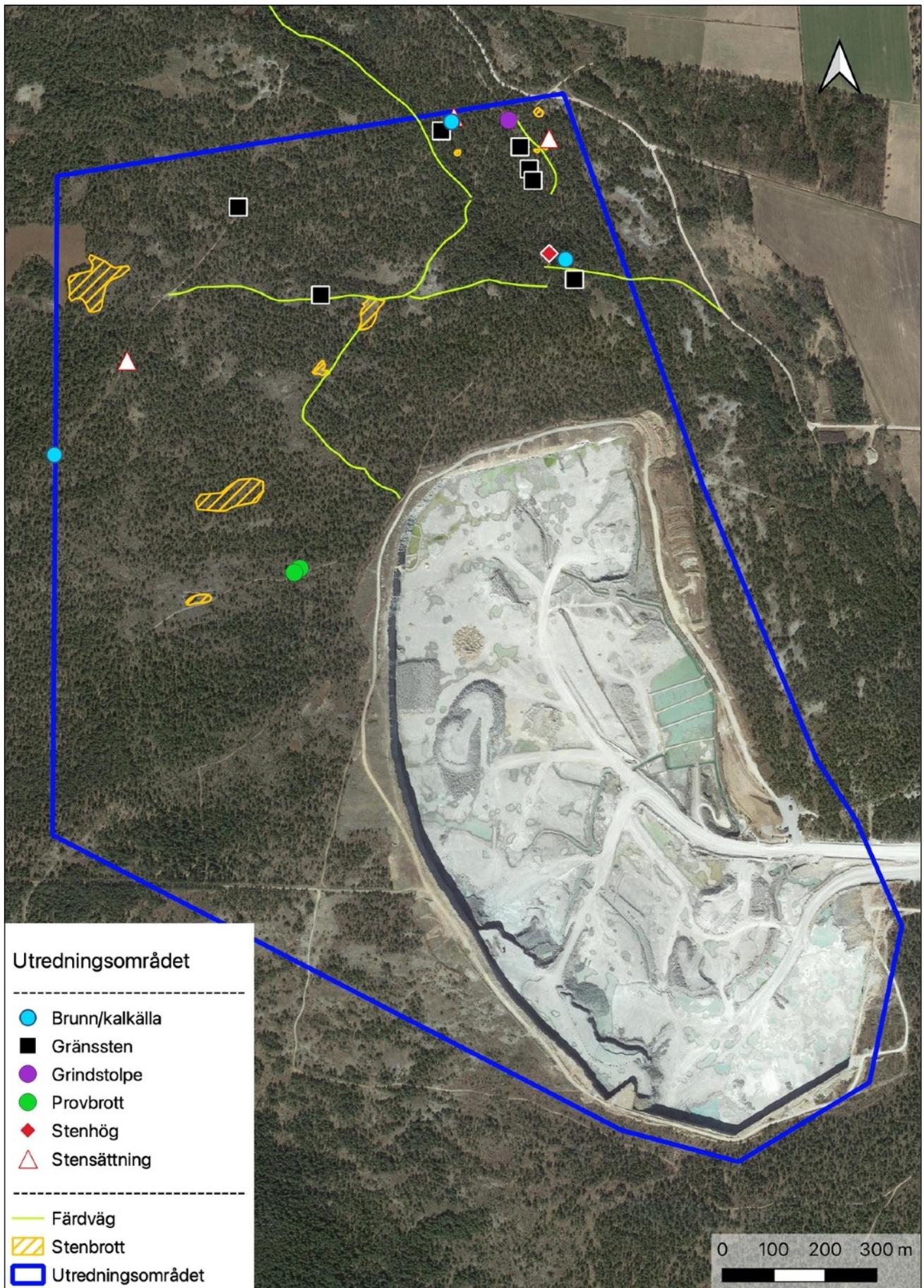
Datering: Bronsålder till historisk/modern tid.

Granskare, rapport: Christian Hoffman.

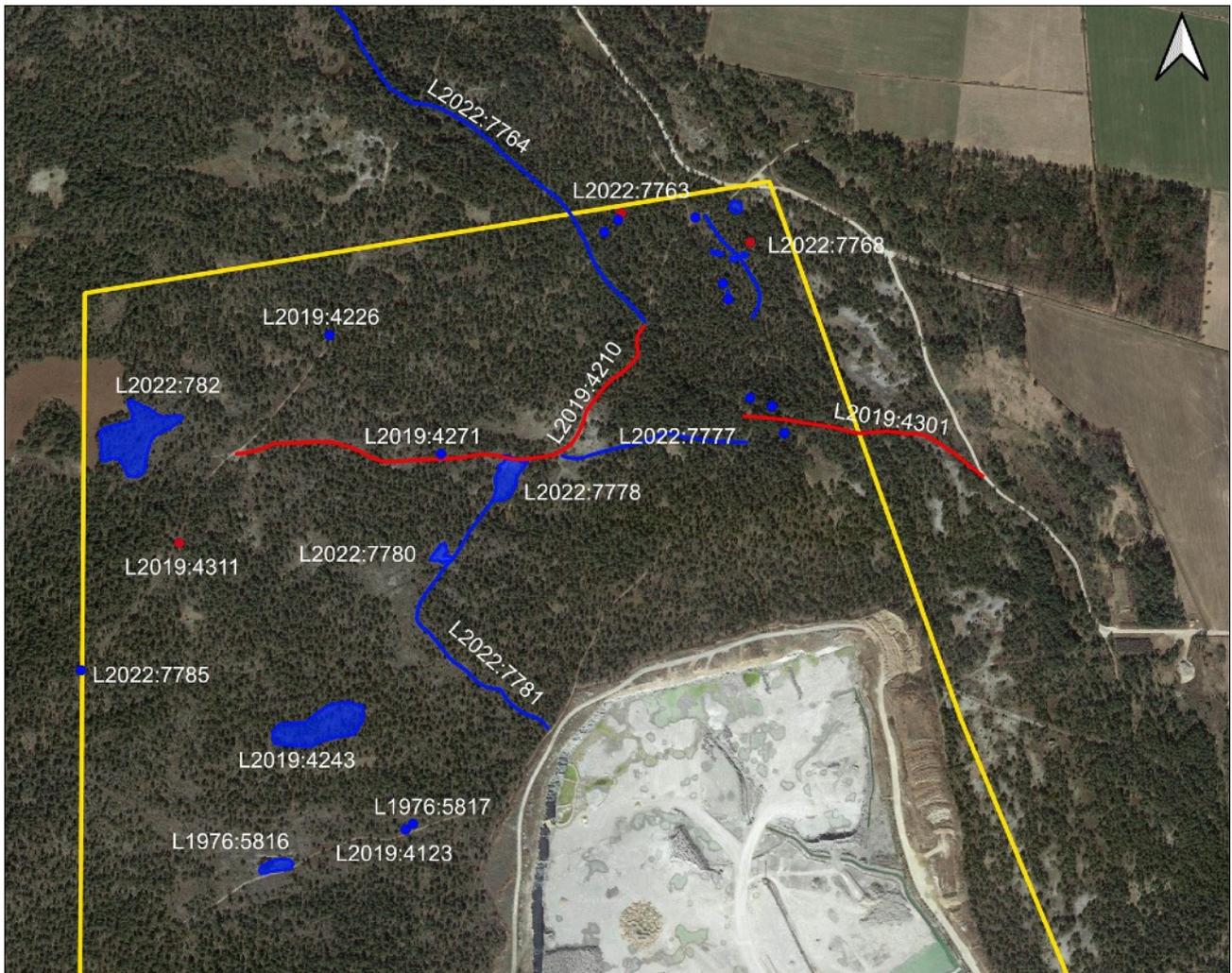
Bilaga till rapport över kulturmiljöutredning Cementa 2023

Bilagan redovisar i kartform och tabellform samtliga registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar inom utredningsområdet påträffade vid inventering inom Cementas marker mellan 2016 och 2022 och registrerade i riksantikvarieämbetets kulturmiljöregister (Fornsök). Lämningarna redovisas i två kartor. I det ena fallet, karta 1, handlar det om de typer av lämningar som har påträffats och registrerats inom utredningsområdet. I det andra fallet, karta 2, redovisas samtliga lämningar med registreringsnummer, som knyter an direkt till den följande tabellen, och uppdelade på fornlämning respektive övrig kulturhistorisk lämning.

I tabellen redovisas centrumkoordinaten för varje lämning, uttryckt i SWEREF 99TM. För registrerade färdvägar redovisas dock ändpunkternas koordinater. Det bör noteras att koordinaterna är inmätta och registrerade i kulturmiljöregistret med handhållen GPS, vilket innebär att felmarginalen kan vara upp till ± 7 meter.

Karta 1. Typer av fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar inom utredningsområdet.

Karta 2. Fornlämningar (röda) och övriga kulturhistoriska lämningar (blå) med registreringsnummer (se vidare tabellen). Tre gravar är registrerade som fornlämning (L2022:7768, L2022:7763 och L2019:4311).

Tabell över fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar inom utredningsområdet.

Reg.nr. Fornsök	Typ	Beskrivning	Antikvarisk bedömning	Koord. SWEREF 99TM
L1976:5816	Brott/täkt	Kalkbrott, dagbrott, ca 40x5-15 m (Ö-V) och 3-3,5 m dj. Nedfart från Ö. Vatten på botten.	Övrig kulturhistorisk lämning	E 720349, N 6404278
L1976:5817	Brott/täkt	Provbrott, ca 2,8 m i diameter och 3 m djupt. Vall kring kanten, 1-1,5 m bred och 0,1-0,4 m hög. Delvis vattenfylld. Sannolikt provbrytning.	Övrig kulturhistorisk lämning	E 720542, N 6404349
L2019:4226	Gränsmärke	Gränsrör, järn, ca 0,6 meter högt, omgivet av tre kalkstenar, 0,4-0,5 meter stora.	Övrig kulturhistorisk lämning	E 720384, N 6405047
L2019:4210	Gränsmärke	Gränssten?, bestående av tre större kalkstenar, 0,5-0,6 meter stora, ställda mer eller mindre på högkant, på hällmark, Belägen ca 8 meter norr om äldre skogsväg. Osäker lämning.	Övrig kulturhistorisk lämning	E 720553, N 6404885
L2019:4271	Färdväg	Väg, ca 690 meter lång (öst-väst) och ca 2 meter bred, med svaga spår av hjul.	Fornlämning	V: E 720259, N 6404869 NÖ: E 720833, N 6405084
L2019:4108	Brunn/ kalkkälla	Brya, närmast rund, ca 5 meter i diameter, under igenväxning. Grunt vatten. Belägen ca 5 meter nordost om skogsväg.	Övrig kulturhistorisk lämning	E 721025, N 6404980
L2019:4301	Färdväg	Hålväg, ca 200 meter lång i öst-västlig riktning, 2 meter bred med svagt skålad form.	Fornlämning	V: E 720986, N 6404963 SÖ: E 721333, N 6404896
L2019:4311	Stensättning	Stensättning, rund, ca 5 meter i diameter och 0,4 meter hög. Övertorvad fyllning av 0,2-0,4 meter stora grå- och kalkstenar.	Fornlämning	E 720185, N 6404736
L2019:4243	Brott/täkt	Stentäkt, ca 130 x 50 meter stort och upp till 0,7 meter djupt.	Övrig kulturhistorisk lämning	E 720402, N 6404481
L2019:4123	Brott/täkt	Provbrott, runt, ca 2 meter i diameter och helt fylld med vatten. Omgivet av en vall av kalkgrus.	Övrig kulturhistorisk lämning	E 720532, N 6404339
L2022:7761	Gränsmärke	Gränsmärke?, bestående av en tydlig samling av kalkstenar i cirkelform, ca 0,7 meter i diameter och upp till 0,4 meter högt.	Övrig kulturhistorisk lämning	E 720770, N 6405218

Reg.nr. Fornsök	Typ	Beskrivning	Antikvarisk bedömning	Koord. SWEREF 99TM
L2022:7762	Brunn/ kalkkälla	Brya, ca 3 meter i diameter och upp till 0,4 meter djup, igenväxt med kraftigt gräs.	Övrig kulturhistorisk lämning	E 720789, N 6405237
L2022:7763	Stensättning	Stensättning, rund, ca 3 meter i diameter och 0,2 meter hög, övertorvad fyllning med enstaka stenar synliga i markytan, 0,2-0,4 meter stora gråstenar.	Fornlämning	E 720793, N 6405246
L2022:7764	Färdväg	Hålväg, ca 900 meter lång (NNV-SSO) och ca 2 meter bred, svagt skålformad. Nyttjad som ridväg.	Övrig kulturhistorisk lämning	NV: E 720163, N 6405699 SÖ: E 720834, N 6405093
L2022:7765	Övrigt	Grindstolpe, ca 1 meter hög och 0,7 meter bred, delvis raserad. Står på norra sidan av äldre väg. På motsvarande sida finns antydning till en motsvarande grindstolpe, nu helt raserad.	Övrig kulturhistorisk lämning	E 720899, N 6405246
L2022:7766	Brott/täkt	Stenbrott, ca 17 x 16 meter stort (NV-SO) och upp till 0,5 meter djupt. Till stor del övertorvat.	Övrig kulturhistorisk lämning	E 720957, N 6405264
L2022:7767	Färdväg	Hålväg, ca 170 meter lång (N-S) och upp till 2 meter bred, svagt skålformad. Svår att följa längst i söder.	Övrig kulturhistorisk lämning	NV: E 720915, N 6405249 S: E 720990, N 6405108
L2022:7768	Stensättning	Stensättning, ca 3 meter i diameter och upp till 0,3 meter hög, i det närmaste helt övertorvad fyllning av 0,2-0,4 meter stora gråstenar. Väster och norr om finns spår av grustag.	Fornlämning	E 720980, N 6405215
L2022:7769	Brott/täkt	Stenbrott, kalksten, ca 11 x 6 meter stort (NV-SO), med skarpa kanter på upp till 0,6 meter. Till stor del i övrigt övertorvat.	Övrig kulturhistorisk lämning	E 720973, N 6405196
L2022:7770	Brott/täkt	Stenbrott, ca 11 x 6 meter stort (öst-väst) och upp till 0,4 meter djupt. Till del övertorvat. Flera större klippblock kvarligger vid brottet.	Övrig kulturhistorisk lämning	E 720957, N 6405189
L2022:7771	Brott/täkt	Stenbrott, ca 20 x 6 meter stort (öst-västlig riktning) och upp till 0,4 meter djupt. Till stor del övertorvat.	Övrig kulturhistorisk lämning	E 720934, N 6405196

Reg.nr. Fornsök	Typ	Beskrivning	Antikvarisk bedömning	Koord. SWEREF 99TM
L2022:7772	Gränsmärke	Gränssten, kalksten, ca 0,4 meter hög och 0,1 meter tjock, spetsig, omgiven av packning av mindre kalkstenar.	Övrig kulturhistorisk lämning	E 720954, N 6405131
L2022:7773	Brott/täkt	Stenbrott, ca 8 meter stort, upp till 0,3 meter djupt till stor del i övrigt övertorvat.	Övrig kulturhistorisk lämning	E 720952, N 6405141
L2022:7774	Gränsmärke	Gränssten, ca 0,4 meter hög, bestående av på högkant ställd kalksten omgiven av mindre sten.	Övrig kulturhistorisk lämning	E 720945, N 6405153
L2022:7775	Fornlämningsl iknande lämning	Stenhög, ca 3 meter i diameter och upp till 0,4 meter hög av 0.2-0,5 meter stora gråstenar i en oregelbunden form.	Övrig kulturhistorisk lämning	E 720993, N 6404990
L2022:7776	Gränsmärke	Gränssten, bestående av en rest sten, ca 0,4 meter hög, omgiven av mindre sten.	Övrig kulturhistorisk lämning	E 721044, N 6404942
L2022:7777	Färdväg	Hålväg, ca 270 meter lång (öst-väst), ca 2 meter bred och svagt konkav.	Övrig kulturhistorisk lämning	V: E 720728, N 6404891 Ö: E 720991, N 6404925
L2022:7778	Brott/täkt	Stenbrott, ca 68 x 35 meter stort med en brytning som på centrala ytan endast är ca 0,1-0,2 meter tjock. I kanten mot öster finns spår av flera lager av brutna tunna lager.	Övrig kulturhistorisk lämning	E 720650, N 6404856
L2022:7780	Brott/täkt	Stenbrott, ca 30 x 27 meter stort (öst-väst), 0,1-0,2 meter djupt, där stenen har brutits i tunna lager.	Övrig kulturhistorisk lämning	E 720563, N 6404738
L2022:7781	Färdväg	Hålväg, ca 450 meter lång (nord-syd) och upp till 2 meter bred och i norra delen svagt skålformad. Norra delen ej nyttjad idag som väg, södra delen, efter vinkeln, nyttjad idag som körväg.	Övrig kulturhistorisk lämning	NÖ: E 72063, N 6404822 SÖ: E 720728, N 6404498

Reg.nr. Fornsök	Typ	Beskrivning	Antikvarisk bedömning	Koord. SWEREF 99TM
L2022:7782	Brott/täkt	Stenbrott, ca 120 x 110 meter stort (öst-väst) och med brottkanter inom området som är 0,1-0,3 meter djupa. Längs västra kanten, ner mot myren, är brottkanten upp mot 0,8 meter djup. De svaga spåren gör den exakta avgränsningen av brottytan något oklar.	Övrig kulturhistorisk lämning	E 720112, N 6404883
L2022:7785	Brunn/ kalkälla	Brya, ca 4 meter i diameter och intill 0,4 meter djup. Håller inte vatten.	Övrig kulturhistorisk lämning	E 720054, N 6404545